

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

”Tuloero on hajurako” – Lika ja siihen perustuva eronteko
Kari Hotakaisen romaanissa Ihmisen osa

Riikka Ikonen
Kirjallisuuden koulutusohjelma
Itä-Suomen yliopisto
Filosofian tiedekunta
Humanistinen laitos
Marraskuu 2023

Itä-Suomen yliopisto, Filosofinen tiedekunta

Humanistinen laitos

Kirjallisuuden koulutusohjelma

Ikonen, Riikka K.: "Tuloero on hajurako" – Lika ja siihen perustuva eronteko Kari Hotakaisen romaanissa **Ihmisen osa**

Opinnäytetutkielma, 64 sivua, 1 liite (1 sivu)

Tutkielman ohjaajat, Risto Turunen, professori

Marraskuu 2023

Asiasanat: eronteko, liki, varakkuus, Kari Hotakainen, kirjallisuudentutkimus

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani Kari Hotakaisen romaanissa **Ihmisen osa** (2009) esiintyvää likaa ja siihen perustuvaa erontekoa. Tutkielman teoreettinen viitekehys on Pierre Bourdieun eronteon teoriassa. Teorian mukaan yksilöt muodostavat ryhmiä, jotka perustuvat tulkintaan samankaltaisuudesta. Omasta habituksesta eroavat yksilöt nähdään toiseen ryhmään kuuluvina. Tärkein analyttinen käsite tutkielmassa on liki. Lian määritelmä tämän tutkielman puitteissa koostuu monipuolisesti kulttuurisesti, filosofisesti ja ympäristötieteellisesti käsitetyistä liasta, jota ovat tutkineet eri tieteenaloilla esimerkiksi Mary Douglas, Olli Lagerspetz ja Jarno Valkonen.

Ihmisen osassa käsitellään yhteiskunnan jakautumista eri elämänvaiheissa olevien henkilöahmojen kautta. Hahmojen näkökulmia värittävät jaetut arvostukset hyvästä ja huonosta sekä likaisesta ja puhtaasta, joihin tämä tutkielma keskittyy. Tutkielman tutkimuskysymykset ovat "Millä tavoin Ihmisen osassa koetaan samuutta tai erilaisuutta?", "Millaisia lian muotoja romaanihenkilöt yhdistävät toisiinsa ja itseensä?" ja "Millaisia hierarkioita ja valtasuhteita näistä likakäsityksistä muodostuu?".

Analyysissä varakkuus nousi romaanin keskeiseksi teemaksi, jonka ympärillä eronteon ja lian muotoja selvitettiin. Varakkuuden ja varattomuuden käsittely jakaa myös analyysin rakenteen kahtia. Varakkuutta ja varattomuutta määrittävät erilaiset lian muodot: Varakkuuteen, joka näyt-

täytyy romaanin yhteiskunnassa saavuttamattomana ihanteena, liitetään näkymätöntä ja piilevää likaa, joka näkyy moraalisisissa käsityksissä ja arvomaailmassa. Varattomuuteen puolestaan yhdistetään konkreettista ja näkyvää likaa, jotka näkyvät esimerkiksi rinnastuksena roskaan. Varattomien ja varakkaiden välillä oleva suhde korostaa ryhmien välistä stratifikaatiota. Romaanin yhteiskunnassa varakkuus rinnastuu ihannetilään, kun taas varattomuus nähdään alempana tai huonompana verrokkina.

Toisen ihmisen näkeminen likaisena asettaa toisen väistämättä alisteiseen ja negatiivisesti värityneeseen asemaan. Romaanissa likaisuus myös valtaa ihmisen identiteetin, jolloin ihmiseen kirjautuu erottamattomasti huonoksi arvioituja piirteitä. Romaanissa esiin nousevat teemat likaisuudesta ja eriarvoisuudesta herättävätkin kysymyksen analogiasta kirjanulkoiseen, todelliseen maailmaan: millä tavoin toisten näkeminen likaisena lopulta eriarvoistaa tiettyjä ryhmiä? Tutkielman teemat ovat mielestäni arvokkaita ja sovellettavissa myös kirjallisuustieteiden ulkopuolella yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa.

University of Eastern Finland, Philosophical Faculty

School of Humanities

Literature

Ikonen, Riikka, K.: "Difference in income is a buffer zone" – Dirt and distinction in Kari Hotakainen's novel **Ihmisen osa**

Thesis, 64 pages, 1 appendix (1 page)

Supervisors: Risto Turunen, professor

November 2023

Keywords: distinction, waste, wealth, Kari Hotakainen, literary studies

The aim of this thesis is to analyze the dirt and distinction based on dirt in Kari Hotakainen's novel **Ihmisen osa** (2009). The theoretical framework is based on Pierre Bourdieu's theory on distinction. According to the theory, individuals form groups based on the perception of likeness. Individuals who don't share the same habitus are seen as "others" and belonging to a different group. The main analytical concept in this thesis is dirt. In this study, the concept of dirt is comprised of understandings of dirt in cultural studies, philosophy, and environmental studies, in which the theories of Mary Douglas, Olli Lagerspetz and Jarno Valkonen are the most relevant.

The novel **Ihmisen osa** takes a stand on stratification of society via personal points of view of the individual characters in the novel. Through the character's gazes the novel highlights the shared notions of dirty and clean in Finnish society. The research questions are "In what ways individuals are experiencing likeness or dissimilarity?", "What forms of dirt characters associate with themselves and to oneself?" and "What sort of hierarchies and power relations are formed based on the perceptions of dirt?".

The theme of wealth became an important part of the analysis. Themes of wealth and destitution also separate this thesis into two analytical parts. In the first part wealth is addressed as an unreachable ideal in the novel's society and associated with invisible and hidden forms of dirt which are shown in moral opinions and values. In the second part, destitution is addressed with

forms of physical and visible dirt, such as trash and garbage. The relation between wealth and destitution in the novel accentuates the social stratification between the two. As mentioned, in the novel wealth appear as an ideal in the society when destitution is seen as a lower or worse comparison.

The main themes in **Ihmisen osa** discuss about being dirty and inequality in the society. When other people are seen as dirty, they are inevitably positioned in a subordinate and negatively valued position. Moreover, in the novel being dirty is inscribed – inseparably marked or carved – into a person. The themes also raise questions about the analogy in the world outside the text: In what ways will seeing others as dirty produce inequality? These themes arising from the thesis are still current and valuable research material also in social studies.

Sisältö

1	Johdanto.....	1
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat	1
1.2	Tutkielman rakenne.....	3
1.3	Kari Hotakaisen tuotanto	4
1.4	Aiempi tutkimus.....	7
2	Teoreettis-metodologinen viitekehys ja keskeiset käsitteet.....	11
2.1	Maku ja eronteko	11
2.1.1	Maku eronteon instrumenttina	11
2.1.2	Eronteko eli distinktio.....	12
2.2	Mitä lika on?.....	15
2.2.1	Lian ontologia	15
2.2.2	Lika ja arvot.....	17
2.3	Ihmisen osa ja näkökulmatekniikka	20
3	”Hajurako on parasta, mitä rahalla saa” – varakkuuden ja varattomuuden väliset erot	23
3.1	Kaiken läpäisevä varakkuus ja moraalinen lika	23
3.2	Kulttuuriset erot, vieraus ja eläinmetaforat.....	30
4	”Olet poissa ihmisten maailmasta ja silti heidän keskellään” – varattomuus, fyysisyys ja alemmuus.....	35
4.1	Fyysinen lika, pakotettu esilläolo ja alemmuus.....	35
4.2	Roolit suojana.....	42

5	Lopuksi.....	48
5.1	Ihmisen osa yhteiskunnassa ja liian motiiveja	48
5.2	Reflektio ja jatkotutkimusaiheet.....	54
	Lähteet.....	56
	Tutkimuskohde	56
	Primaariaineisto	56
	Sekundaarilähteet.....	57
	Tutkimuskirjallisuus.....	57
	Liitteet.....	64

1 Johdanto

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani sosiokulttuurisen eronteon tapoja ja liian artikulaatiota Kari Hotakaisen romaanissa **Ihmisen osa** (2009)¹. Osittainen lähtökohta tälle tutkielmalle on aiemmissa opinnoissani, joissa olen tarkastellut Kari Hotakaisen romaaneja muiden muassa luokkajaon ja luokkiin samaistumisen näkökulmista. Yhteiskunnallisen jakaantumisen lisäksi Hotakaisen romaaneissa toistuvat teemat ovat lika ja erilaiset arvottamisen keinot, jotka toimivat myös tämän tutkielman punaisena lankana.

Tutkielman aihe kytkeytyy olennaisesti lisääntyneeseen luokkatutkimukseen Suomessa. Suomea on pitkään pidetty tasa-arvoisena maana, jossa ei ole varsinaisia yhteiskuntaluokkia, mutta nykytutkimuksen valossa on todettu luokkaerojen kasvaneen (mm. Erola 2010; Järvinen & Kolbe 2007). Vaikka tutkielman kohteena eivät ole suoranaisesti yhteiskuntaluokat, erilaiset sosiaalisen eriytymisen tavat, esimerkiksi se, kuinka joku tai jotkut yhteisöt voidaan luokitella sosiokulttuurisesta näkemyksestä ”likaiseksi”, ovat merkityksellinen tutkimuskohde niin luokkatutkimuksen kuin yhteiskunnallisten arvokäsitysten tarkastelun kannalta.

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat

Tutkielma pohjaa käsitykseen sosiokulttuurisesta erottautumisesta, jota tehdään havaitsemalla likaa toisissa. Kohteena ovat romaanissa esiin nousevat käsitykset erilaisuudesta ja samanlaisuudesta, eli mahdollisista samankaltaisista likaisuuskäsityksistä. **Ihmisen osan** kerronta muodostuu erilaisista näkökulmista, jotka kuljettavat juonta, joten romaanin monet näkökulmat mahdollistavat kurkistusikkunan eri henkilöiden kokemusmaailmaan. Monitahoinen kerronta tuo romaaniin myös yhtä näkökulmaa laajemman käsityksen romaanissa esiintyvistä luokittelusta ja

¹ Tulen viittaamaan romaaniin tekstistä nostetuissa esimerkkiviitteissä lyhenteellä IO.

sen hierarkioista. Romaanihenkilöt edustavat lisäksi erilaisia sosiokulttuurisia asemia, joten romaanin maailmassa vallitsevista luokitteluun liittyvistä hierarkioista muodostuu hahmojen sosiaalisista positioista käsin monitahoinen kuva yhteiskunnasta ja siinä vallitsevista käsityksistä. Vaikka Hotakaisen muussa tuotannossa käsitellään yhteiskunnan jakautumista monin eri tavoin, valitsin tutkielman kohteeksi ainoastaan **Ihmisen osan**, sillä romaanissa riittää runsaasti tarkasteltavaa yhden opinnäytteen tarpeisiin.

Lika, jota tarkastelen tässä tutkielmassa merkittävimpänä luokittelun ominaisuutena, herättää monenlaisia mielleyhtymiä. Likaisuus määritellään usein tahraksi tai roskaksi, mutta ulotan tässä tutkielmassa käsityksen liasta myös symbolisiin lian muotoihin, kuten tulkintoihin moraalista. Lian ohjaama luokittelu syvenee näin ulkonäköön perustuvista tulkinnoista syvemmälle arvokäsityksiin. Konkreettisen ja symbolisen lian tulkinnasta syntyy sosiokulttuurinen lika. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- Millä tavoin **Ihmisen osassa** koetaan samuutta tai erilaisuutta?
- Millaisia lian muotoja romaanihenkilöt yhdistävät toisiinsa ja itseensä?
- Millaisia hierarkioita ja valtasuhteita näistä likakäsityksistä muodostuu?

Tutkielman teoreettisena taustana on Pierre Bourdieun näkemykset sosiokulttuurisesta eronteosta. Bourdieu (mm. 1977; 1984) näkee, että erottautumisen taustalla on erilaisten ominaisuuksien ja niiden merkitysten sisäistetty osaaminen ja niiden arvottaminen. Tämän sisäistetyin kulttuurisen osaamisen ja sosiaalisissa tilanteissa tehdyn arvotuksen perusteella muodostetaan sosiokulttuurisia erottautumisen ja samaistumisen ryhmiä, jonka pohjalta voidaan muodostaa esimerkiksi yhteiskuntaluokkia. Tarkastelun kohteena tässä tutkielmassa ei ole henkilöahmojen luokkatietoisuus, vaan lian tulkintaan eli sen näkemiseen ja kokemiseen perustuva erottautuminen.

On tärkeää mainita, että yhteiskunnallisten rakenteiden ja sosiaalisen jakautumisen tulkitseminen, joka johdetaan yksittäisistä henkilöahmoista, voi jättää tulkinnan stereotyyppittelyn tasolle. Ihmistieteissä kategorisoinnilla on tapana typistää luokittelu yksinkertaiseksi ja yksiulotteiseksi

tulkinnaksi. (Jokinen ym. 2012: 184.) Henkilöhahmojen tutkimus saa tukea sosiologian ideaaliteyypistä. Se sisältää luonnehtimansa kohteen tyypillisimmät ominaisuudet, ja vaikka se on luonteeltaan yleistävä, ideaaliteyppi, kuten henkilöhahmo, auttaa erottamaan ja selventämään eroja luokittelussa. (Weber 1949: 90–91.) Erään näkemyksen mukaan kirjallisuuden hahmoja tulee tarkastella todellisuuden representaatioina eli esityksinä, joihin liitetään todellisen maailman arvoja ja sääntöjä. Romaanihenkilöiden voidaan nähdä toimivan heijastumana todellisesta maailmasta ja kertovan siitä, kuinka tulkita ympäröivässä maailmassa esiintyviä muutoksia. (Käkelä-Puumala 2014: 240, 266–267). On myös lisättävä, että niin kirjallisuudessa kuin sosiologiassakaan tulkinta ei ole itsenäinen tulkitsijansa kokemuksista tai ideologioista. Tulkinnassa on silti pyrittävä riittävästi objektiivisuuteen.

1.2 Tutkielman rakenne

Seuraavaksi tässä luvussa esittelen Kari Hotakaisen tuotantoa. Tämän jälkeen luvussa 2. esittelen eronteon ja lian tutkimuskenttää. Esittelen tarkemmin teoriaa käsitteiden taustalla ja hahmottelen tämän tutkielman tulkintakehystä. Tarkastelen ensin eronteon teoriaa ja siihen olennaisesti kuuluvaa maun käsitettä luvussa ensimmäiseksi. Tässä tutkielmassa hyödynnän erontekoa tavanomaisen yhteiskuntaluokkien tarkastelun sijaan näkökulmasta, joka perustuu käsityksiin liasta. Eronteon jälkeen hahmottelen lian laajatulkintaista käsitettä, joten pyrin esittelemään ja erittelemään mahdollisimman kattavasti sen, miten ymmärrän lian tässä tutkielmassa. Pohdin myös tälle tutkielmalle olennaista lian ja arvojen yhteyttä. Luvun lopussa esittelen tutkielman tutkimuskohteen ja kerrontarakenteen muodostavan näkökulmatekniikan.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa siirryn romaanin analyysiin. Ensin käsittelem lian ja varakkuuden artikulaatioita eronteossa. Aloitan tarkastelun luokittelusta ja eronteosta, joka ilmenee suhteessa varakkuuteen. **Ihmisen osassa** varakkuus ja varattomuus muodostavat merkittävimmät luokittelun kehykset eronteossa. Tarkastelen nimenomaan varakkuutta, sillä esimerkiksi käsitteisiin ”rikas” ja ”köyhä” liitetään erilaisia affektiivisiä sivumerkityksiä, joiden koen mutkistavan varakkuuden ja varattomuuden tarkastelua. Termien valinta liittyy myös romaanissa käytettyyn kieleen; romaanissa puhutaan useimmiten varakkuudesta, ei rikkaudesta tai vauraudesta.

Neljännessä luvussa keskityn tarkemmin lian ja varattomuuden artikulaatioihin. Varattomuuteen yhdistyy romaanissa häpeän ja arvottomuuden kokemuksia. Häpeän ja arvottomuuden kokemusten kautta romaanihenkilöt muodostavat itseään suojaavia rooleja. Esittelen luvun jälkimmäisessä osassa tätä lian ja roolien suhdetta. Viidennessä luvussa yhdistän analyysini tulokset ja pohdin lian merkitystä yhteiskunnassa ja sosiaalisessa kontekstissa, sekä esitän mahdollisia tutkimuskohteita, joihin tutkielmani on alkusysäys.

1.3 Kari Hotakaisen tuotanto

Kari Hotakainen (s. 1957) aloitti uransa copywriterinä ja mainostoimittajana, mutta sittemmin Hotakainen on vakiinnuttanut paikkansa kaunokirjallisella kentällä kirjailijana ja runoilijana. Hänet tunnetaan erityisesti romaaniteoksistaan, mutta kirjailijan monipuoliseen tuotantoon kuuluu myös runokokoelmia, näytelmiä, elokuvakäsikirjoituksia, radiokuunnelmia sekä lasten- ja tietokirjoja. Tuotanto kattaa 16 romaania, 5 novellikokoelmaa, 2 runokokoelmaa, näytelmiä, satukirjan, tietokirjan, radiokuunnelmia sekä kolumneja eri julkaisuihin. (Hallila ym. 2013: 281–285; Kirjasampo.fi 1.9.2023: Kari Hotakainen.)

Hotakaisen tuotantoa on palkittu lukuisilla kirjallisen kentän palkinnoilla, joista merkittävimmät ovat vuoden 2002 kaunokirjallisuuden Finlandia-palkinto ja vuoden 2004 Pohjoismaiden neuvoston kirjallisuuspalkinto romaanista **Juoksuhaudantie** (2002) (Kustannusosakeyhtiö Siltala 8.2.2023: Kari Hotakainen). Romaanit ovat olleet myös elokuvien ja näytelmien kohteina. Romaanit **Juoksuhaudantie**, **Klassikko** (1997) ja viimeisimpänä **Ihmisen osa** on käännetty elokuvakäsikirjoitukseksi (*Juoksuhaudantie*, ohj. Veikko Aaltonen 2004; *Klassikko*, ohj. Kari Väänänen 2001, *Ihmisen osa*, ohj. Juha Lehtola 2018). Teatterilavoille romaaneista on tehty sovituksia muiden muassa romaanista **Sydänkohtauksia** (1999, Tampereen Työväen Teatterin kantaesitys 2002 (Näytelmät.fi 9.11.2023)) mutta tuotantoon kuuluu myös näytelmäkirjoituksia (mm. **Punahukka** (2005) ja **Kuka kukin on** (2009)). Laajan kaunokirjallisen tuotantonsa lisäksi Hotakainen on kirjoittanut F1-kuljettaja Kimi Räikkösen elämäkerran **Tuntematon Kimi Räikkönen** (2018).

Tuotannossaan Hotakainen leikittelee kirjallisten genrejen rajoilla ja sekoittaa eri tyyllilajeja. Romaani **Klassikko** (1997) on samaan aikaan nimensä mukaisesti autoromaani, jonka aiheena ovat autot ja autoilevat miehet, mutta samalla autofiktiivinen teos kirjailijan omasta kirjailijan roolista sekä henkilökohtaisesta elämästä. Romaanissa **Huolimattomat** (2006) puolestaan leikitellään dekkarikirjallisuuden piirteillä, joita Hotakainen yhdistää romanttiseen romaaniperinteeseen. **Satukirja** (2004) on nimensä mukaisesti satukirja, joka leikittelee lapsi- ja aikuislukijan positioilla epäkonventionaalisine aiheineen ja satukirjan hahmoineen. Fantasiakirjallisuuden tyylipiirteillä Hotakainen leikittelee romaanissa **Bronks** (1993), jossa ihmisen ja koneen ero on häilyvä.

Erittäin laajasta ja monipuolisesta tuotannostaan huolimatta Hotakaisen teosten perusaihe on suomalainen yhteiskunta ja sen epäkohdat. Teoksissa esiintyvät ihmiset ovat tavallisia kadunmiehiä, joiden kautta käsitellään yhteiskunnan kipupisteitä, kuten eriarvoisuutta (**Ihmisen osa, Opetuslapsi** (2022)), poliittisia päätöksiä (Jumalan sana (2011)) ja vääristynyttä ajankuvaa (Tarina (2020)). Esimerkiksi romaanissa **Luonnon laki** (2013) käsitellään valtionaloutta niin veroja kiertävän yrittäjän kuin valtionalouden leikkauksia tekevän Leikkaajan näkökulmasta. Tavallisen ihmisen näkökulmasta tarkastellaan myös uskonnollisuutta: esimerkiksi romaanissa **Syntisäkki** (1995) Juhani Purasesta tulee muusikko, jota riennä sekä Piru että Jumala (uskonnollisuudesta myös mm. **Punahukka** ja **lisakin kirkko** (2004)).

Hotakaisen tuotannolle on tyypillistä kritiikin verhoaminen lakoniseen ja hirtehiseen huumoriin. Monesti vakavat aiheet nousevat huumorin kautta näkyväksi ja jopa naurun kohteeksi. Tyypillisiä romaanihenkilöitä Hotakaisen tuotannolle ovat arkiset ja normaalit hahmot, jotka esitellään lukijalle stereotyyppinä, mutta jotka kehittyvät monitahoisemmiksi romaanin kuluessa. Huumori muodostuu yleensä arkisuuden ja absurdiuden risteämässä, kun tavalliset ja samaistuttavat henkilöahmot joutuvat omituisiin ja jopa fantastisiin tilanteisiin. **Klassikossa** tavalliselta vaikuttava romaanikirjailija muuttuu valtatiellä kaahaavaksi "moottoripääksi", joka joutuu lopulta tekemisiin poliisin kanssa.

Toistuva teema Hotakaisen tuotannossa on miehen rooli erityisesti yhteiskunnassa, johon mieshahmot eivät sovi. **Juoksuhaudantien** Matti Virtanen, **Klassikon** Kari Hotakainen, **Sydänkoh-
tauksia**-romaanin Raimo Kytöniemi ja **lisakin kirkon** Jaakob ovat kaikki ideoidensa viemiä miehiä, joiden unelmat eivät mahdu ympäröivään maailmaan. Mieskuvaus häilyy järkevyyden ja hulluuden rajapinnassa. Risto Turunen on kuvannut **Juoksuhaudantien** Matti Virtasen hahmon risiriitaisuuden motiiviksi yhteiskunnalliset muutokset ja perinteisen miehen mallin murroksen (Turunen 2013: 124.) Samanlaisia motiiveja vaikuttaa olevan myös muilla Hotakaisen mieshahmoilla. **Ihmisen osan** Pekka esimerkiksi ei suostu luovuttamaan IT-kuplan puhkeamisen jälkeen ja jatkaa yrittäjänä olemista, joskin kyseenalaisilla toimialoilla ja häpeän kokemusta vältellen.

Erääksi päähahmoksi Hotakaisen romaaneissa voi nimetä yhteiskunnan. Teosten huumorin kohteena ovat yhteiskuntaluokat tai vähintään yhteiskunnan jakaantuminen alempaan keskiluokkaan ja työväkeen, jonka myötä Hotakaisen onkin mainittu aloittaneen uuden luvun suomalaisen kirjallisuuden keskiluokkaan kohdistuvassa satiirissa (Kivistö & Riikonen 2012: 166). Oman osansa saa kapitalismikritiikki, josta näkyvimpänä esimerkkinä on teos **Jumalan sana**. Yhden päivän matkaromaanissa investointipankkiiri ja autonkuljettaja keskustelevat rahan merkityksestä yhteiskunnassa. Romaanit käsittelevät yhteiskunnan jakautumista myös syrjäytymisen (mm. **Huolimattomat**, **Opetuslapsi**) ja perheyhteisöjen (**Jumalan sana**, **Luonnon laki**) näkökulmasta. Yhteinen tekijä romaaneille on kuitenkin skeptinen ja kriittinen suhtautuminen yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin ja uudistuksiin.

Ihmisen osassa yhdistyvät Hotakaisen monet teemat: miehenä oleminen (Paavo), yhteiskunnasta syrjäytyminen (Maija ja Pekka), kapitalistisen talousjärjestelmän ongelmat (Kimmo ja Helena) ja yhteiskuntaluokat. Teoksen huumori muodostuu absurdiuden sijaan kielellisestä leikitte-lystä, esimerkiksi uudensuomalaisista rinnastuksista, sekä Hotakaiselle tyyppillisestä lakonisesta esityksestä. Näkökulmatekniikka, jota esittelen myöhemmin tutkielmassa, näyttää tavallisen ihmisen osan – tai osattomuuden – suomalaisessa yhteiskunnassa, joka jatkaa muuttumistaan.

1.4 Aiempi tutkimus

Kari Hotakaisen tuotanto on kiinnostanut eri tutkijoita ja erityisesti teokset ovat suosittuja pro gradu -tutkielmien tutkimusaineistoja (mm. Lausti 2010; Pihlajamäki 2010; Pöyry 2011; Juntunen 2015). Hotakaisen ja Priit Pärnin satukirjoja väitöskirjassaan tutkinut Maria Laakso kiinnittää huomiota Hotakaisen huumoriin ja esittää, että monitasoinen huumori, kieli ja kerronta tuottavat Hotakaisen romaaneissa useita tulkinnan mahdollisuuksia (Laakso 2014a: 359). Laakso on tutkinut Hotakaisen tuotantoa myös kielen, erityisesti nonsense-tekstin näkökulmasta (Laakso 2014b) sekä tarkastellut taloutta, joka tunkeutuu eri elämämpiireihin, kuten seksuaalisuuteen (Laakso 2015). **Ihmisen osaa** ovat tarkastelleet Elina Arminen ja Anna Helle. Arminen kohteena ovat ihmisen tuotteistuminen, elämäntarinat ja niiden valuutta-arvo, joita hän tarkastelee Ihmisen osan lisäksi Kreetta Onkelin **Kutsumuksessa** ja Anja Snellmanin **Ivana B:ssä** (Arminen 2015). Helle tarkastelee **Ihmisen osassa** sitä, kuinka työ ja talous vaikuttavat henkilöhahmojen tunteisiin ja kokemusmaailmaan (Helle 2013). **Juoksuhaudantietä** on tutkinut Risto Turunen niin miehenä olemisen kriisin kuin menneen maailman kaipuun kautta (Turunen 2013, 2007).

Ensimmäisiä kulttuurisen puhtauden tutkijoita uskonnon näkökulmasta on sosiologi Émile Durkheim, joka 1900-luvun alun tutkimuksessaan uskonnon pyhyyskäsitteistä sivuaa lian merkitystä pyhyiden ja puhtauden vastakohtana. Durkheimin mukaan puhtaus ei ole tavan tai esineen ominaisuus, vaan puhtaus eli pyhä saa merkityksensä toiminnassa, jonka kautta asiasta tavasta tai esineestä tehdään pyhä. (Durkheim 1980: 363.) Uskonnollista puhtautta ja epäpuhtautta eri kulttuureissa on tutkinut myös Mary Douglas, jonka 1960-luvun tutkimusta puhtauden rituaaleista pidetään kulttuuriantropologisen lian tutkimuksen klassikkona. Douglasin tulkinnan mukaan lika on pohjimmiltaan epäjärjestyttä ja näin ollen esittää lian olevan tunnetun lausahduksen mukaan ainetta väärässä paikassa. (Douglas 2000: 47.)

Suomessa likaa on tutkittu pääosin ympäristötieteellisestä näkökulmasta eniten lian ylijäämä-aspektin näkökulmasta eli jätteen kautta. Jätteen tutkimus on perinteisesti tarkastellut jätettä teknisestä näkökulmasta esimerkiksi jätteen hallinnan, jätehuollon ja jätepolitiikan kautta. (Valkonen ym. 2019, 23–25.) Yhteiskuntatieteellinen jätetutkimus puolestaan ulottaa tarkastelun jät-

teestä ympäristötieteellisenä ja teknisenä asiana kulttuurintutkimuksen, sosiologian, ympäristöhistorian ja taiteiden kentälle. Kansainvälisessä tutkimuksessa tutkimussuunnasta käytetään myös termejä "waste studies", "discard studies" ja "garbology" riippuen näkökulmapainotuksesta. (Valkonen ym. 2019, 25; Lummaa 2019: 9.)

Lian konkreettisten ilmentymien lisäksi suomalaisessa tutkimuksessa on tarkasteltu lian olemusta ja sitä, mitä se voi olla. Luultavasti laajimmat filosofiset pohdinnat lian ontologiasta ovat Timo Airaksisen teos **Saasta – Filosofinen johdatus jätteen todellisuuteen** (2010) ja Olli Lagerpetzin **Lika – Kirja maailmasta, kodistamme** (2008). Saastassa pohdinta liasta on monipuolista käytännön esimerkkeineen, minkä lisäksi teoksessa pohditaan kattavasti likaan yhdistettävää sanastoa. Eri nimillä merkityt lian eri olomuodot muodostavat Wittgensteinin perheyhtäläisyyden kaltaisen joukkion, joita yhdistää kokijan voimakas tunnekokemus niitä kohtaan. Airaksisen mukaan "inho luo saastan" (Airaksinen 2010: 206). Lagerpetzin teos puolestaan käsittelee likaa analyttisemmällä otteella ja syventyy lian ontologian tutkimukseen Raamatun ajoista nykypäivään. Teos esittelee kriittisesti lian olemassa olevia määritelmiä ja toteaa, että lian määrittely vain yhden tieteenalan näkökulmasta ei vastaa täysin kysymykseen siitä, mitä lika on. (Lagerpetz 2008: 298–299).

Kirjallisuudentutkimuksessa likaa on tutkittu useimmiten historiallisessa kontekstissa. Useimmat tutkimukset nojaavat Douglasin näkemyksiin liasta, pyhästä ja tabusta. Tutkimusten kohteena ovat olleet viktoriaanisen ajan historialliset tekstit ja kaunokirjallisuus (Schülting 2016) sekä ekokriittinen näkökulma kirjallisuudessa (Morrison 2015). Nykypäivään ulottuvaa tutkimusta on tehty huomattavasti vähemmän. Erityisesti Suomen kirjallisuuden tutkimuksessa likaa on tarkasteltu vain vähän. Yleensä likaa on tarkasteltu jätteen näkökulmasta. Esimerkiksi Karoliina Lummaa lukee artikkelissaan "Kuinka lukea jätettä: Pois-halutun aineen olemus ja jäsenyydet Jukka Viikilän runoudessa" (2019) Jukka Viikilän runoja ekokriittisestä näkökulmasta. Huolimatta siitä, että jäte on pohjimmiltaan ylijäämää ja ylimäärää, se on samaan aikaan huolen ja huolehtimisen kohde. Lummaa tuo myös esiin jätteen diskursiivisen ulottuvuuden; hänen mukaansa jäte vaatii luokittelua ja hallitsemista. (Lummaa 2019: 21.)

Lian lisäksi tämän tutkielman toinen pääkäsitteistä on eronteko eli distinktio. Pierre Bourdieu esitteli makuun perustuvan sosiokulttuurisen eronteon teoksessa **Distinction – A Social Critique on the Judgement of Taste** (1984). Bourdieu tutkii teoksessaan ranskalaisen yhteiskunnan jakautumista eri luokkiin ja käyttää kentän, habituksen ja pääoman käsitteitä kulttuurisessa merkityksessä. Makuun perustuvaa luokkajakoa on sovellettu myös muissa maissa, kuten Isossa-Britanniassa (Bennett ym. 2009; Savage 2000; Skeggs 2014). Semi Purhonen työryhmineen on soveltanut distinktiotutkimusta suomalaiseen yhteiskuntaan. Teoksessa **Suomalainen maku – kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen** (2014) esitellään suomalaista arvomaailmaa ja kulttuurimakua, jonka kautta hahmotellaan sosiokulttuurista erottautumista Suomessa. Lähtökohtina ovat erilaiset elämäntyyliä ja kulttuuriset käytännöt. Arvomaailmaa ja asenteita tarkasteltiin tutkimuksessa esimerkiksi musiikin, taiteen ja urheilun saralla, jotka esiintyvät elämäntyyliä ja kulttuurisissa käytännöissä (Purhonen ym. 2014). Bourdieulaista yhteiskuntajakoa Suomessa on tutkinut myös väitöskirjassaan Nina Kahma. Kahma tarkastelee suomalaista sosiaalista erottautumista muun muassa yhteiskuntaluokkaa subjektiivisesti ja objektiivisesti määrittävinä kokonaisuutena (Kahma 2011).

Erontekoihin ja yhteiskunnalliseen erottautumiseen kytkeytyvät olennaisesti tässä tutkielmassa yhteiskunnalliset arvot. Suomessa arvoja on tutkinut kattavasti sosiaalipsykologi Martti Puohiniemi (2002), joka on Arvot, asenteet ja ajankuva -tutkimuksessaan (ns. A3-tutkimus) selvittänyt laajoilla kyselytutkimuksillaan suomalaisen yhteiskunnan arvoja vuosina 1991–2001. Suomalaisien arvoja nimenomaan kansallisesta näkökulmasta on kartoittanut sosiaalipsykologi Klaus Helkama (2015). Helkaman mukaan suomalaisten arvoista on nähtävissä kaikille suomalaisille yhteisiä kansallisia arvoja, jotka poikkeavat muista kansallisuuksista, esimerkiksi naapurimaiden ruotsalaisten tai venäläisten kansallisista arvoista (Helkama 2015: 23).

Kirjallisuudentutkimuksessa erontekoa on tutkittu vähemmän kuin likaa ja jätettä. Bourdieulaisia näkemyksiä on hyödynnetty erityisesti kirjallisuussosiologisessa tutkimuksessa, jossa kirjallisuutta osana yhteiskuntaa tarkastellaan sosiologisesta näkökulmasta. Sosiologisessa kirjallisuudentutkimuksessa, jossa kirjalliseen teokseen sovelletaan sosiologian teorioita, eronteon teoriaa on käytetty vähemmän. Teos **Luokan ääni ja hiljaisuus – Yhteiskunnallinen luokkajärjestys**

2000-luvun alun Suomessa (Anttila et al. 2016) esittelee yhteiskunnan luokkajakoa ja -kamppailua myös kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta. Harvinaisen sillan lian ja luokkakäsityksen välille luo teoksessa Jussi Ojajärvi artikkelissaan ”Luokkakamppailusta ja sen piiloutumisesta kaukokirjallisuuden valossa”. Ojajärvi tarkastelee kolmen suomalaisen romaanin luokkajärjestystä ja niissä esiintyviä eri yhteiskuntaluokkien välisiä suhteita uusliberalistisessa nyky-yhteiskunnassa. Ojajärvi yhdistää analyysissään erontekoon ja sosiokulttuuriseen luokkajakoon marxilaisia luokkanäkökulmia, mutta tuo esiin käsityksen likaisesta luokasta kirjallisuudessa, jossa lika yhdistyy luokkajärjestyksen merkkinä alempiin luokkiin ylempien luokkien välineenä. (Ojajärvi 2016: 127–129.)

Monitieteellinen tutkimustausta on tämän tutkielman etu, sillä arkinen asia lika yhdistyy tavanomaiseen, joskin tiedostamattomaan tapaan nähdä muut ihmiset. Lian, sosiokulttuurista erottautumisen ja suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen saralla tämä tutkielma toimii uutena avauksena, joka koostaa verrattain vähän tutkittuja suuntia yhdeksi kokonaisuudeksi.

2 Teoreettis-metodologinen viitekehys ja keskeiset käsitteet

Tutkielman teoriatausta pohjautuu kahteen käsitteeseen, erontekoon ja likaan. Erontekoa on sovellettu eniten sosiokulttuurisessa luokkatutkimuksessa, mutta irrotan sen tässä tutkimuksessa yhteiskuntaluokan käsitteestä. Lika puolestaan voidaan määritellä eri tieteenalojen mukaan eri tavoin ja eri motiivein. Sen lisäksi lika on arkinen ja jokapäiväinen asia, johon jokainen yhdistää erilaisia tunteita sekä määritelmiä. Lian käsitteen määrittely vaatii useiden tieteenalojen ja näkemysten tarkastelua. Näkökulmatekniikka, joka vaikuttaa merkittävästi tulkintaan näkemisestä ja kokemisesta, on tärkeä osa analyysin kohteena olevaa luokittelua, joten sitä käsittelem omassa alaluvussaan.

2.1 Maku ja eronteko

Maulla voidaan tarkoittaa fyysistä aistia, jota käytetään ruuan maistamiseen. Makua käytetään myös esteettisenä käsitteenä – arviona siitä, mitä pidetään kulloinkin kulttuurissa kauniina tai rumana. Tässä tutkielmassa tärkein maun määritelmistä on kuitenkin sosiokulttuurinen maku.

2.1.1 Maku eronteon instrumenttina

Sosiokulttuurisessa eronteossa maku on maun tulkinnoista laajin. Se on pohjimmiltaan dikotomista jaottelua: hyvää tai pahaa, kaunista tai rumaa, toivottavaa tai ei-toivottavaa. Yhdenmukaisen makukäsitysten perusteella muodostetaan yhteisiä käsityksiä siitä, mikä kulloinkin on hyvää tai toivottavaa. Yksilö näkee siis toisen yksilön joko samankaltaisena tai erilaisena riippuen siitä, ovatko maut yhdenmukaisia. (Bourdieu 1984: 56–57, 174.) Sosiokulttuurinen maku on tietyllä tavalla yhdenmukainen makuaistilla aistitun maun kanssa. Makuaistilla eri ruokien aromit ja makuaineet. Suolainen tai hapan makuaistimus tuottaa välittömästi tulkinnan ruuan suolaisesta tai happamasta ominaisuudesta. Makuaisti tuottaa intuitiivisen ja välittömän reaktion, aivan kuten kun tulkitaan esteettistä ja sosiokulttuurista makua. Esteettisen maun välitön reaktio on tulkinta kauneudesta tai rumasta eli arviointia esteettisistä arvoista. Sosiokulttuurinen maku puolestaan yhdistää edellä mainitut tulkinnat: se on ympäröivän kulttuurin havaitsemista ja sen arviointia dikotomisella asteikolla. Tietty maku kertoo myös mieltymyksistä. Makuaisti perustuu yksilön

omaan kokemukseen, kun taas esteettinen ja sosiokulttuurinen maku voidaan ulottaa kulttuuriseksi kokemukseksi. (Bourdieu 1984: 99, 466–467.)

Sosiokulttuurinen maku on käytännössä hankittua osaamista ja ymmärrystä yhteisöstä, minkä avulla tunnistetaan se, mikä kulloisessakin sosiaalisessa tilanteessa on sopivaa. Maun kautta yksilö voi ennakoida toimintaansa sosiaalisten merkitysten kautta sekä sen kautta, miten se arvotetaan. Makuun liittyy siis ulkonäköön liittyvien seikkojen lisäksi myös toiminta ja sen arvon arviointi. Makuun perustuva arviointi, esimerkiksi muiden ihmisten havainnointi sekä oma käyttäytyminen tietyissä tilanteissa, tapaa yhdistyä arvon käsitteeseen. (Bourdieu 1984: 466–467.) Arvo eroaa kuitenkin mausta, sillä arvon käsite, kuten seuraavassa alaluvussa tarkemmin esitellään, luonnehtii muiden määritelmien ohessa tavoitetta, johon pyrkii. Maku puolestaan on väline, jonka avulla yksilö luovii sosiaalisissa ympäristöissä tai, kuten Bourdieu sitä luonnehtii, se on ”käsitys omasta asemasta tai paikasta” (mp.).

2.1.2 Eronteko eli distinktio

Sosiaaliseen erontekoon perustuva distinktioteoria pohjautuu tutkimukseen ranskalaisen yhteiskunnan luokkajaosta. Sosiokulttuurisen luokkajaon perustana oli Pierre Bourdieun mukaan pohjimmiltaan maku, jonka kautta yksilöt luovat samanhenkisiä ryhmiä sen perusteella, mikä arvotetaan arvokkaaksi tai arvottomaksi, hyväksi tai huonoksi. Maun perusteella yksilöt havaitsevat myös eroja muissa yksilöissä ja samalla erottavat itsensä muista. Eronteon myötä muodostuu saman maun jakavia ryhmiä, joilla on yhtenevät elämäntyyli. Distinktioteoriassa yksilö näkee siis toisen yksilön joko samankaltaisena tai erilaisena riippuen samankaltaisesta mausta tai tyylistä. (Bourdieu 1984: 56–57, 174.)

Kolme tärkeintä käsitettä distinktioteoriassa ovat habitus, kenttä ja pääomat. Habitusta voidaan luonnehtia ryhmän tai yksilön sisäsyntyiseksi käyttäytymis- ja ajattelukoodistoksi. Habitus ohjaa toimintaa, itseilmaisua, valintoja ja arvomaailmaa. Esimerkiksi **Ihmisen osassa** Kimmo käyttäytyy rehvakkaasti, ajaa tiettyä autoa ja arvottaa varallisuutta kuuluakseen tiettyyn yhteiskunnan ryhmään, varakkaisiin. Tiettyä habitusta representoiva yksilö ilmentää itseään ja ryhmäänsä

Bourdieuun mukaan alitajuisesti. Habitus on "välttämättömyys, joka sisäistämisen kautta muuttuu taipumukseksi, joka tuottaa merkityksellisiä tapoja ja merkityksiä luovia havaintoja". (Bourdieu 1984: 170.)

Habituksella on vastavuoroinen taipumus. Tämä tarkoittaa sitä, että kaikki yksilön toiminta on tietyllä tapaa orgaanista ja vastavuoroista habituksen tuottamista. Habitusta tuotetaan samaan aikaan, kun sitä eletään. (Bourdieu 1977: 73). Habitus toimii myös sosiaalisen asemoitumisen välineenä. Hierarkia sosiaalisissa suhteissa muodostuu distinktioteoriassa eroavaisuuksien ja vastakohtaistuksien myötä, joten tietyn ryhmän habitus edustaa muille koko habitusryhmien kokonaisuuden systeemiä. Habitus on siis aina vastakkaisessa suhteessa muihin, omasta habituksesta poikkeaviin habituksiin. Muihin habituksiin suhtaudutaan omalle habitukselle tyypillisellä tavalla, joten yksilön valinnat ja tavat toimia määrittävät samalla muita. (Bourdieu 1984: 170–172.) Habituksen käsite on hyvin teoreettinen, mutta sen avulla tarkastelen sitä, miten henkilöhaamot muodostavat katseen ja kokemuksen kautta tulkintoja niin itsestään, muista kuin asemoitumisestaan yhteiskunnan kentillä.

Habitukseseen erottamattomia ominaisuuksia ovat pääomat. Taloustieteen käsite pääomasta kääntyy omaisuudeksi tai resurssiksi, jota käytetään erottautumisen välineinä. Pääomia voidaan omaksua tai hankkia ja niitä ilmennetään karttuneena kokemuksena tai ammattina, ympärillä olevien ihmisten verkostona tai tietyn alan erityisosaamisena. Pääomia on kolme: taloudellinen pääoma eli varallisuus ja muut omistukset, kulttuurinen pääoma eli kulttuurintuntemus, puhe- ja käytöstavat sekä sosiaalinen pääoma, eli sosiaalisten suhteiden verkosto. Pääomia käytetään yhteiskunnan eri osa-alueilla, joita kutsutaan kentiksi. (Bourdieu 1986: 245.) Thomson havainnollistaa pääoman ja kentän yhteyttä pelianalogialla: pääomat ovat pelivälineitä, joita käytetään eri pelien kentillä. Kentillä on omat sääntönsä, joten pelivälineiden eli pääomien arvo muodostuu kulloisellakin kentällä vallitsevista säännöistä. Pääomat saavat siis merkityksensä ja arvonsa eri kentillä. (Bourdieu 1986: 242, 245; Thomson 2008: 67–68). Neljäs pääoma, symbolinen pääoma, muodostuu, kun pääoma, esimerkiksi tieto ja kokemus kulttuurisena pääomana, muuttuu hyväksymisen ja tunnustamisen kautta kulttuurisesti legitimoituksi kyvykkyudeksi ja merkiksi arvostuksesta. (Moore 2008: 104).

Pääomat ja niiden välisten suhteiden hierarkia ei ole staattinen, vaan vaihtelee riippuen ajasta tai kulttuurista. Pohjimmiltaan arvon hierarkioihin perustuvat pääomat ja habitus koostuvat erilaisin tavoin eri aikakausina ja eri yhteiskunnissa. Mikä tahansa habitusta rakentava osa voi tällöin olla arvo, joka erottaa yksilön muista joko positiivisesti tai negatiivisesti. Habituksen osasta voi tulla tällöin Bourdieun mukaan erottava ja erottuva merkki tai pysyvimmissä tapauksissa sosiaalinen stigma. Siinä missä tietty pääoma voi edustaa valtaa ja arvostusta, se voi toisessa yhteiskunnassa tai historiallisessa ajassa edustaa mauttomuutta tai arvottomuutta, tai jopa hyljeksittyä asemaa. (Bourdieu ym. 2013: 91.)

Erontekoon, erottumiseen ja erottautumiseen liittyy erottamattomasti valta- ja voimasuhteita. Beverley Skeggsin mukaan pääomien muuntuminen symboliseksi pääomaksi ilmentää ennen kaikkea sitä, miten vallankäyttö ja eriarvoisuus muodostuvat (Skeggs 2014: 52). Ylemmillä yhteiskuntaluokilla nähdään olevan valtaa ja legitimoitiasema vaikuttaa siihen, mikä on milloinkin arvostettua ja hyvän maun mukaista. Alempien luokkien ominaisuudet ja erilaiset pääomat toimivat negatiivisena vertailukohtena ylemmille luokille, joten luokkahierarkiassa matalammalla olevaan yhteiskuntaluokkaan kirjautuu usein eronteon ja ylhäältä päin muodostetun kategorisoinnin myötä negatiivisesti arvoitettuja ominaisuuksia. (Bourdieu 1984: 57, 254–255; ks. myös Skeggs 1997.)

Jussi Ojajärven (2016) mukaan alempia luokkia, esimerkiksi työväenluokkaa, kuvataan kirjallisuudessa negatiivisten piirteiden kautta. Ojajärven mukaan kirjallisuudessa työväenluokkaa representoidaan usein käyttämällä hyödyksi vastenmielisyyttä ja inhoa esittäviä materiaaleja, kuten likaa, ruumiineritteitä ja groteskiutta. Näin representoitua työväenluokan aihiota Ojajärvi kutsuu likaiseksi luokaksi. Lian yhdistäminen luokkaan ei Ojajärven mukaan vaadi lukijaa reagoimaan likaisuuteen hyljeksinnällä; päinvastoin, lika herättää havainnoimaan luokittelua ja yhteiskunnan kärjistyneitä rakenteita, joiden myötä ihmistä voi pitää roskana. Likaista luokkaa ja luokittelua voidaan siis pitää vertauskuvallisena merkinä. (Mts. 124, 128–129.) Ylempien luokkien esitykset ovat puolestaan perustuneet ylempien luokkien näennäisen valta-aseman kyseenalaistamiselle.

Seppo Knuuttilan mukaan kaskuperinteen yleinen teema on isännän ja rengin valta-aseman sosiaalisten suhteiden käsittely huumorin keinoin. Knuuttila esittää, että korkeamman aseman sude alempaan on erottamaton: "Herra on riippuvainen rengistään, mutta ei kykene vapautumaan tästä menettämättä samalla omaa herruuttaan". (Knuuttila 1992: 193.)

2.2 Mitä lika on?

Lika määritetään tieteenalasta ja näkökulmasta riippuen eri tavoin. Lääketieteessä likaisuus on erilaista kuin kulttuurintutkimuksessa, ja jätteenkäsittelylaitoksella lika tulkitaan eri lailla kuin kotisiivousta tehdessä. Tämän tutkielman puitteissa lian erilaiset määrittelyt on otettava huomioon samanaikaisesti.

2.2.1 Lian ontologia

Sosiaalisissa ja kulttuurisissa tilanteissa lika määritetään moniulotteisesti. Likaa esiintyy moninlaisissa muodoissa, ja sitä voidaan nimittää saastaksi, roskaksi, kuonaksi, päästöiksi ja jätteeksi, mutta myös paskaksi. Suomen kielessä on rikas sanasto erilaisille vastenmielisen, epäpuhtauden tai epäsiistin olomuodoille ja niiden merkityksille (mm. Airaksinen 2010.) Lian kirjon käyttöä ja nimeämistä tässä tutkielmassa vaikeuttaa kuitenkin se, että jokainen sana kantaa merkitystä. Kun analyysin työkaluna on asia, jota vastaan suoranaisesti kamppaillaan muiden muassa sosiaalisella, yhteiskunnallisella ja historiallisella tasolla, tulkinnan vakuuttavuutta voi hämärtää käsite, johon liittyy erilaisten lukijoiden vuoksi erilaisia affektiivisia ja kulttuurisidonnaisia merkityksiä. Tämän vuoksi tässä tutkielmassa lika ja likaisuus ovat kattokäsitteitä, jonka alle kaikki epäpuhdas, epämiellyttävä, törkyinen ja huono sijoittuu. Käytän kuitenkin muita lian muotoja analyysin sitä vaatiessa.

Arkisesti lika huomataan tahroina vaatteessa, sisään kantautuneessa hiekassa tai roskapöntön ulkopuolella lojuvina roskina. Tahrat, hiekka ja roskat ovat asioita väärässä paikassa: hammas-tahna paidalla on oikeassa paikassa joko hammasharjassa tai suussa, mutta ei paidalla; hiekka

on vain hiekkaa ulkona, mutta sisällä se on merkki epäsiisteydestä; roska on ollut joskus tarpeellinen asia, mutta roskapöntössä ja erityisesti se on muuttunut tarpeettomaksi ja roskapöntön ulkopuolella se ilmentää sotkuisuutta. Näiden arkisten esimerkkien kautta havaitaan, kuinka lialla on taipumus muuttaa asioita. Esimerkeistä, vaikka ne yksinkertaisia ovatkin, havaitaan myös se, että lika ja likaisuus ovat tarkkarajaisten ja vakiintuneiden määritelmien sijaan pikemmin asteittaisia ja riippuvaisia kontekstistaan.

Olli Lagerspetz (2008) esittää kolme lähtökohtaa lian käsitteen määrittelylle. Lagerspetzin mukaan lika voidaan ensiksi käsittää ainoastaan yhdessä isäntäesineen kanssa, eli likaisuus on esineessä oleva ominaisuus. Jotta voidaan havaita, että esine on likainen, on ensin tiedostettava, millainen esine on. Toiseksi lähtökohdaksi Lagerspetz esittää, että likaisuuskäsitteet ovat teleologisesti eli päämäärähakuisesti määräytyneitä. Likaisuuden kuvaukset vertautuvat siis aina likaisen esineen ihannetilään, eli puhtauteen. Tämän lähtökohdan mukaan likaisuutta ei hahmoteta sen kautta mitä se on, vaan sen kautta mitä se ei ole. Kolmanneksi likaisuutta on tarkasteltava tilannesidonnoisesti. Likaisuus ei seuraa likaisen ja puhtaan aineellisesta kosketuksesta, vaan likaisuus määrittyy tilanneyhteydessä. Esimerkiksi kahvikuppi ei ole likainen, jos siitä päättää juoda, mutta on silloin, kun aletaan tiskaamaan. (Lagerspetz 2008: 42–44.)

Lääketieteellisestä näkökulmasta lika merkitsee ensisijaisesti sairautta ja se on uhka terveydelle. Ennen nykyistä käsitystä sairauksia aiheuttavista mikrobeista suurin uhka terveydelle oli miasma, joksi kutsuttiin ilmassa leijailevia huuruja. (Shove 2003: 86–87.) Kuten nykyisin tiedetään, hajujen asemesta pieneliöt, kuten virukset ja bakteerit, aiheuttavat lisääntyessään sairauksia. Näitä pieneliöitä vastaan suojaudutaan hyvällä hygienialla eli mikrobien poistamisella haavoista sekä kehosta. Hygieenisyyden lisääminen lisää samalla elinikää ja suojelee tarttuvilta taudeilta. Lääketieteen katsantokanta likaan perustuu siis sairauksien ehkäisyyn ja terveyden suojelemiseen eliminoimalla taudinaiheuttajat ja muut terveyttä vaarantavat tekijät.

Vaikka jätteisiin suhtaudutaan usein lievällä inholla, moderneissa yhteiskunnissa lika erityisesti jätteen muodossa on välttämätön ja tärkeä osa yhteiskuntaa. Kaatopaikan haju, biojäteastiassa

mätänevät ruuantähteet ja tuulessa lentelevät roskat liittyvät kaikki toisaalta yhteiskunnan tärkeisiin toimintoon, jätteenkierrätykseen. Jätteenkierrätys perustuu ylijäämän tehokkaaseen hyödyntämiseen, jolloin asioista, jotka ovat yksilölle tarpeettomia, tulee yhteiskunnalle erottamattoman tärkeitä (Valkonen ym. 2019: 81–82). Jäte ja roskat, yleensä tarpeettomat ja arvonsa menettäneet asia ja josta on tullut ylijäämää, otetaan siis tehokkaasti käyttöön hyödyttämään sen tuottajia.

Lääketieteellisestä ja ympäristöteknisestä näkökulmasta laajasti nähty lika voi olla hyödynnettävissä. Lääketieteessä terveyttä vaarantavia mikrobeja hyödynnetään jatkuvasti lääketieteellisyydessä, kun taudinaiheuttajia käytetään erilaisissa rokotteissa ja mikrobien tuottamia aineita käytetään antibiooteissa. Mikrobit ovat likaa silloin, kun ne vaarantavat terveyden, mutta voivat silti olla raaka-aine terveyden edistämiseen. Sama näkemys on myös ympäristöteknisestä ja kiertotalouden näkökulmasta, jossa hylätyt ja tarpeettomat, ylimäärä ja roska, elämänsä päätepisteessä olevat asiat, aloittavat uuden elämänsä raaka-aineena. Biojäte muuttuu uutta elämää versovaksi mullaksi ja roskan polttaminen tuottaa energiaa.

Kulttuurisesta näkökulmasta lika taas yhdistyy vaaraan, inhoon ja pelkoon. Lika edellyttää karttamista, rajaamista tai poistamista. Mary Douglasin mukaan lika on pohjimmiltaan epäjärjestyttä, luokittelun ulkopuolelle sijoittuvaa. Douglas esittää, että lika on systemaattisen järjestämisen ja luokittelun oheistuote, joka syntyy, kun luokittelun piiriin sopimattomat asiat poistetaan luokittelusta. Järjestelmä siis hylkii likaisia asioita. (Douglas 2000: 47, 86.) Timo Airaksinen yhtyy Douglasin näkemykseen esittämällä, että lian järjestyksen pilaavan ominaisuuden lisäksi se pilaa samalla lian vastakohtaan, puhtauden (Airaksinen 2010: 12–13, 35.)

2.2.2 Lika ja arvot

Lian piiriin kuuluvat käsitteet kantavat kaikki erilaisia merkityksiä. Saasta on eri asia kuin tahra, sillä tahra on saastan sijaan poispestävää ja arkisempaa. Saasta kertyy, tarttuu ja samalla saastuttaa ympäristöään. Saaste puolestaan vaarantaa ympäristönsä, erityisesti luonnon, sekä vaarantaa terveyden. Roska on harmitonta, jos se on oikeassa paikassaan roskapöntössä. Näin on

myös ulosteen tai paskan tapauksessa, sillä paska saastuttaa, ellei puhuta ulosteesta, jolloin käsite muuttuu luonnolliseksi ja neutraaliksi. Likaan, joka on arkipäiväistä ja samaan aikaan vaarallista sekä vastenmielistä, liittyy paljon sivumerkityksiä, jotka sekoittuvat jokaisen omiin elämäkokemuksiin, lähtökohtiin ja arvoihin. Airaksisen (2010) mukaan lika on ”väriltään harmaata tai mustaa, harvoin värikästä” (mts. 13).

Aiemmin arvot ovat liittyneet asioihin, joita ihmiset, ihmisryhmät tai yhteiskunta ovat pitäneet tärkeänä. Arvot voidaan kuitenkin nähdä ihmisen psykologisina ominaisuuksina, jotka sekä ovat toivottavia päämääriä itsessään että ohjaavat ihmisen toimintaa ja valintoja. Päämäärinä käsiteltäviä arvoja ovat vapaus sekä tasa-arvo. Toimintaa ohjaavia arvoja ovat usein hyveet, kuten rohkeus ja ahkeruus. (Helkama 2015: 8.) Arvot eivät ole staattisia, vaan ne voivat muuttua. Yksittäisen ihmisen arvomaailma voi muuttua elämäkokemusten tai iän karttuessa. Yhteiskunnassa vallitsevat arvot voivat puolestaan muuttua historiallisten muutosten tai yhteiskuntakehityksen myötä (mp).

Yhteiskunnalliset arvot perustuvat normeihin eli hyväksytyihin ja veloitettuihin käyttäytymistapoihin. Arvot kytkeytyvät luonnehtimiensa normien kautta ihmisten välisiin suhteisiin, vuorovaikutukseen ja yleiseen yhteiskunnalliseen ilmapiiriin kertomalla sen, mikä kussakin ihmisyhteisössä tai tilanteessa on hyväksyttävää tai sen, mitä yksilöltä odotetaan. (Helkama 2015: 8). Länsimaisissa yhteiskunnissa arvostetaan enemmän yksilön päämääriä tukevia arvoja, kun taas esimerkiksi Kaukoidässä arvomaailma pohjautuu yhteisöä edesauttaviin arvoihin. (Puohiniemi 2002: 12–13).

Kun tarkastellaan likaa, tarkastellaan samalla myös arvoja. Likaisuuskäsitysten kautta paljastuu se, mikä kulttuurissa tai yhteisössä on epätoivottua tai jopa vaarallista. Lian kategorisoinnin kautta saadaan selville, sen vastakohtat ja se, mitä pidetään tavoiteltavana ja ihanteina. Likaan liittyy myös yksi tämän tutkielman kannalta olennainen muoto, moraalinen lika. Moraalin puute yhdistyy likaan vertauskuvallisesti niin latinassa kuin suomen kielessä. Latinan *sordidus* tarkoittaa sananmukaisesti likaista ja pesemätöntä, mutta on laajentunut tarkoittamaan muun muassa ahnetta ja halveksittua (Lagerspetz 2008: 276). Suomessa moraalien ja lian suhdetta luonnehtivat

esimerkiksi silloin, kun sääntöjä rikkova "pelaa likaista peliä", härskejä juttuja kertova omistaa "likaisen mielen" ja kun epärehellinen virkamies onkin "likainen poliisi". Moraalisesti oikein toimiva on puolestaan "sydämeltään puhdas".

Kun esine määritellään likaiseksi, voidaan kuvailla esineen ominaisuutta. Likaiseksi voidaan kuitenkin kuvata myös ihmisiä tai toimintaa. Tällöin likaisuutta havaitaan sosiaalisesti arvottamalla. Toisten ihmisten likaiseksi luokittelu edistää monimutkaisempien, kuten luokan tai sukupuolen kaltaisten, erontekoon perustuvien luokittelujärjestelmien muodostumista (Shove 2003: 88). Palataan jälleen suomen kieleen havainnollistamisen vuoksi: kielestämme löytyy ilmauksia, kuten "roskaväki" tai "pohjasakka", joiden tarkoituksena on rajata tietty ihmisjoukko tavalla tai toisella likaisuuden piiriin erityisesti negatiivisen arvottamisen kautta.

Lagerspetzin mukaan ihmistä koskevissa likaisuusarvostelmissa ihminen voidaan nähdä esineen kaltaisena, jolloin likaisuus on ihmisen ominaisuus. Ihminen, Lagerspetz esittää, "on kuitenkin itse myös subjekti, joka arvioi asiaa." (Lagerspetz 2008: 274.) Likaisuus on vajavuus, johon on puututtava, joten likainen ihminen on itse vastuussa omasta puhtaudestaan. Likaisuuden havaitsemiseen liittyy myös tietoisuuden aspekti: tietoisuus siitä, "millainen ruumiini on ja millainen tulisi olla" (mts. 275.) Vajavuuden havainnointi voi vaikuttaa sosiaalisissa suhteissa niin merkittävästi, että vajavuudesta tulee ihmistä ja identiteettiä ensisijaisesti määrittävä ominaisuus. Kun vajavuus, eli normista poikkeavuutta ilmaiseva merkki, havaitaan sosiaalisesti, voidaan puhua stigmasta. Stigmatisoitu ihminen ei voi itse määrittää stigmaansa, vaan se on muiden huomaama ja tunnistama. Muiden jaettu kokemus siitä, että ihmisen ominaisuus poikkeaa normista, kiinnittää stigman identiteettiin. (Goffman 1984: 12.) Yksilöön kiinnitetyt vajavaisuudet, stigmat, ovat toisin sanoen ruumiillistuneita ominaisuuksia ei niistä tulee habituksen osia. Nämä ominaisuudet määräävät yksilön representaation huolimatta siitä, millaisena yksilö tosiasialisesti esitetään (Bourdieu ym. 2013: 92).

2.3 Ihmisen osa ja näkökulmatekniikka

Ihmisen osa kertoo menestyksestä ja menetyksestä sekä yhteisöllisyydestä yksinäisyyden keskellä. Hotakaisen kolmea romaania – **Ihmisen osaa**, **Jumalan sanaa** ja **Luonnon lakia** – on kutsuttu kirjailijan hyvinvointivaltio-trilogiaksi, joka keskittyy hyvinvointivaltion todellisuuteen niin päättäjän kuin tavallisen ihmisen näkökulmasta. Trilogian aloitti **Ihmisen osa**, jonka voi nähdä kommentoivan ilmestymisvuotensa ajankuvaa Suomessa. Romaanin tapahtumat sijoittuvat vuoden 2008 finanssikriisin jälkimaininkeihin, joka aiheutti niin työttömyyttä kuin heikensi ihmisten luottamusta yhteiskuntaan ja talouspolitiikkaan.

Sosiologisessa tutkimuksessa on esitetty, että taloustiede on alkanut läpäistä sosiaalisen elämän piiriä. Skeggs (2014) koostaa, että markkinavoimien ulottuminen sosiaaliseen elämään korostaa erityisesti rahan merkitystä vaihdon välineenä. Hän viittaa Andrew Sayerin esittämään tulkintaan maailmasta, jota katsotaan ”markkinalinssien” läpi; tällöin markkinavoimien logiikka ottaa kaiken haltuunsa. (Skeggs 2014: 130.) Elina Arminen esittää **Ihmisen osan** yhteiskunnan pyörivän ”sisäistetyn markkinatalouden” voimin (Arminen 2015: 124). Tämä näkemys ohjaa osittain tulkintaani **Ihmisen osasta**. Vaikka romaanissa yksilöiden identifioitumiseen ja habituksen elämiseen vaikuttaa merkittävästi markkinatalouden logiikka (esimerkiksi Kimmon hahmossa), yksilöt eivät täysin siihen redusoidu.

Ihmisen osassa kerronnan monitahoisuus on tärkeässä osassa romaania. Helsingin Sanomien haastattelussa Hotakainen kertoi, että romaanin syntyprosessi alkoi kahdestatoista itsenäisestä novellista: ”Aihe alkoi pyöriä mielessäni vuonna 2007. Nyt jälkikäteen voi sanoa, että tuosta vuodesta lähtien olen pohtinut, kuinka rahan, talouden ja työelämän muutokset ovat vaikuttaneet ihmisten elämään ja panneet arjen uusiksi ja palasiksi,” Hotakainen toteaa. (Majander, HS 25.12.2014.) Ihmisen osa oli ilmestymisvuotenaan kahdeksanneksi myydyin kotimaisen kaunokirjallisuuden teos (Liite 1) ja se palkittiin Runeberg-palkinnolla vuonna 2010. Palkintoraati luonnehti, että kirja ”piirtää ulotteikasta ja syvätarkkaa kuvaa ajastamme ja sen kehityssuunnista” (Ravi, Kaleva 5.2.2010). Aikalaiskriitikeissä teosta on luonnehdittu ”tiukaksi ja tyylyksi ajankuvaksi” (Majander, HS 15.8.2009), joka laittaa lukijan ajattelemaan (Kolehmainen, KSML 14.8.2009).

Teos jakautuu kolmeen osaan – ”Ensimmäiseen osaan”, ”Toiseen osaan” ja ”Ihmisen osaan”. Jokainen luku kerrotaan yhden henkilöihahmon näkökulmasta, ja romaanin lopussa eri juonisosat punoutuvat yhteen tavalla, joka on tyypillistä Hotakaisen romaanituotannolle. Luvut on nimetty fokalisoidun henkilöihahmon roolin mukaan (esim. ”Välittäjä”, ”Matkija” tai ”Puhuja”) lukuun ottamatta lyhyitä, yhden sivun mittaisia postikortteja, jotka Salme lähettää lapsilleen. Kerrota vaihtuu minäkertojan ja kaikkietävän kertojan välillä. Salme on ainoa henkilö, joka kertoo tarinaa ajatuksenvirran kaltaisesti ensimmäisestä persoonasta käsin; muiden henkilöihahmojen tarina kerrotaan kaikkietävän kertojan kautta. Romaani rakentuu tarinalle, jota kirjailija kirjoittaa Salmen elämän pohjalta. **Ihmisen osa** on ikään kuin henkilöihahmo-kirjailijan tuotos, kuten Salme lopussa toteaa: ”Minun nimeni on Salme Sinikka Malmikunnas ja kaikki mitä olen sanonut, on väännetty mutkalle.” (IO 274). Romaanissa liikutaan eri aikatasoilla: romaani alkaa tilanteessa, jossa onnettomuus on jo tapahtunut, mikä on syy sille, että Salme suostuu myymään tarinansa kirjailijalle. Muista näkökulmista puolestaan muodostuu oma aikalinjansa, joka tapahtuu ajassa ennen onnettomuutta. Romaanin viimeisessä osassa (”Ihmisen osa”) aikalinjat yhdistyvät, kun lukijalle selviää romaanin tarinaa motivoiva tapahtuma.

Salme on romaanin päähenkilö, jonka perheen ympärille romaanin tarina kietoutuu. Salme myy elämäntarinansa kirjailijalle, joka tarvitsee materiaalia uutta kirjaansa varten. Salme kertoo kirjailijalle enemmän perheestään kuin itsestään ja romaanin edetessä paljastuu, että Salme tietää tosiasiasa vain vähän perheestään. Salmella ja tämän miehellä Paavolla on kolme lasta: Helena, Pekka ja Maija. Helena on markkinointipäällikkö, joka on kyllästynyt työhönsä ja loppuun palamisen partaalla. Pekka on yrittäjähenkinen änkytyksestä kärsivä mies, joka on joutunut työttömäksi teknologiakuplan puhkeamisen seurauksena. Maija työskentelee pätkätöissä asiakaspalvelualalla paheenaan näpistely. Maijan aviomies, Biko, on maahanmuuttaja ja ajaa työkseen bussia. Tarinat kytkeytyvät romaanin lopussa paljastuvaan onnettomuuteen, jossa Helenan tyttären yli ajaa yritysjohtaja Kimmo.

Kun tarkastellaan kaunokirjallisen romaanin henkilökuvausta, analyysissä on muodostettava arvokäsityksiä henkilöihahmoista. Kertomustutkimuksessa yleisesti tunnustetaan, että litteät hah-

mot (flat characters) voidaan tulkita pinnallisina ilman tekstin taakse kätettyjä vihjeitä, joita puolestaan syväiset eli pyöreät hahmot (round characters) esittävät. Kyse on siis hahmon kuvauksesta, jolloin litteä hahmo kuvaa pikemminkin ulkopuolta, tekstistä havaittavaa tietoa, ja pyöreä hahmo sisäpuolta, eli psykologista motivaatiota. (Ks. esim. Käkelä-Puumala 2014: 245–247; Rimon-Kenan 1995, Chatman 2022) Kari Hotakaisen **Ihmisen osassa** henkilöahmoista muodostuu näkökulmatekniikan kautta erilaisia tulkintoja: niin litteä ja pyöreä kuin pinnallinen ja syväinen. Henkilöhahmot yksinkertaistuvat ja saavat pinnallisen tason, kun niitä kuvataan toisen hahmon näkökulmasta. Romaanin alussa hahmot esitellään myös melko litteinä hahmoina, miltei stereotyyppisinä hahmoina, joiden tunteet ja halut näyttävät romaaniin kuluessa. Toisen käden tulkinta hahmon ulkopuolesta yhdistyy siis hahmon sisäisen maailman tulkintaan kuitenkin siten, että molemmat ovat romaanissa alati läsnä. Tästä muodostuvat kaksi eri katsetta, jotka ovat tutkielmani keskuudessa: se, minkä lukija voi katsovan henkilöahmon silmien kautta huomata hahmossa ja katse, jonka henkilöahmo luo omasta positiostaan.

3 "Hajurako on parasta, mitä rahalla saa" – varakkuuden ja varattomuuden väliset erot

Varakkuus on romaanissa merkittävä motiivi ja se nousee esiin eri ihmisryhmiä rajaavana tekijänä. Varakkuus ei merkitse **Ihmisen osassa** pääasiassa taloudellista pääomaa ja varallisuutta. Sen sijaan varakkuudesta tulee ihmistä ja identiteettiä määrittävä osa, eli taloudellisesta pääomasta tulee symbolinen pääoma, jolloin käyttöarvonsa sijaan pääoman suurin arvo on siinä, miten sitä arvostetaan ja mitä se symboloi muille. Varakkuuden luontevana vastakohtana romaanissa nousee esiin varattomuus. Käytän analyysissäni varakkuuden käsitettä asteikolla, jossa asteikon toisessa ääripäässä on varakkuus ja toisessa varattomuus.

3.1 Kaiken läpäisevä varakkuus ja moraalinen lika

Näkyvin esimerkki siitä, miten varakkuus kytkeytyy identiteettiin, havaitaan Kimmon hahmossa. Kun Helena näkee Kimmon ensimmäistä kertaa Helenan yrityksen sidosryhmäjuhlissa, hän huomaa Kimmon "hyväosaisen" habituksen. Helena havainnoi tarkasti viestejä Kimmon käyttäytymisessä sekä merkityksiä pukeutumisessa:

Paksut vakosamettihousut, vahvasta kankaasta leikattu englantilainen puvuntakki, jonka kalanruotokuviointi muistuttaa syvästä vesistä joista he ovat kotoisin, kalliin kauluspaidan alta häämöttää valkoinen t-paita kuin vihjaten ikuisesta nuoruudesta, jaloissa laadukkaat kuvioidut nahkakengät ja kokonaisuuden kruunaa pieni korvakoru, tässä tapauksessa musta nappi. Koru saa toki olla perinteinen rengas, mutta ei iso, se ei saa viitata vääriin heimoihin, moottoripyöräilijöihin tai rokkareihin, vaikka juuri he olivat mustalaisten ja merimiesten jälkeen ne, jotka määrittelivät korvakorun jatkokäytön ja rohkaisivat myös ylemmän keskiluokan mukaan matkimisriittiin. Kimmon vasemman korvan musta korvakoru viestitti, että vaikka hän oli tehnyt omaisuutensa puhumalla hän oli myös valmis tekoihin, vallattomiin irtiottoihin ja jylhään maskuliinisuuteen, mikä tarkoitti sitä, että hän saattoi pikkutunneilla tapasbaarista tepastellessaan hyräillä amerikkalaista perinnerockia ja potkaista roska-laatikkoa. (IO 61.)

Helenan tarkka katse huomaa, että jokainen Kimmon vaatekappale kantaa omaa merkitystään. Käyttäytymismallit, tietynlainen takki ja sen kuviointi kertovat Kimmon omaamasta samanlaisesta mausta muiden kanssa huolimatta siitä, että Kimmo kertoo heti ensitapaamisessa olevansa "riippumaton, persoonallinen ja yksilöllinen" (IO 55). Kimmon takin sisällä oleva paita on

muiden tapaan valittu tietty merkityssisältö mielessä ja tärkeimpänä ”heimon” merkinä on korvakoru, jonka Helena kertoo olevan hyväosaisten heimon tarkasti valittu merkki.

Suomalaisessa yhteiskunnassa pukeutuminen ei ole suuressa roolissa ulkonäköön perustuvassa eronteossa. Päin vastoin, pukeutuminen koetaan usein yksilön omaksi valinnaksi eikä tarkkarajaisesti huonoa tai hyvää pukeutumista tunnusteta. (Purhonen ym. 2014, 170–173). Kimmon pukeutuminen ja piilevät heimomerkit, jotka Helena havaitsee, saavat kuitenkin korostetun kohosteisen aseman Helenan katseen kautta. Vaatteet eivät ole vain vaatteita, vaan eroa tekevät vaatekappaleet yhdistyvät Helenan katseessa varakkuuteen ja vallan käyttöön, kun kauluspaita tulkitaan kalliiksi ja korvakoru viestittää muiden ihmisryhmien kulttuurien haltuunotosta.

Eri yhteiskuntaluokkien välillä tapahtuu vaihdantaa, joka perustuu tiettyjen ominaisuuksien haltuunottoon. Esimerkiksi työväenluokkaan liitettyjä ominaisuuksia, kuten seksuaalisuuden esittämistä tai ruumiillisuutta ja väkivaltaisuutta, voidaan koodata uudelleen keskiluokan käyttöön, jolloin ne arvotetaan kiehtovaksi ja mielenkiintoiseksi. Tällöin halveksuttua ominaisuutta hyödynnetään arvonnousussa. Sama ominaisuus työväenluokan käytössä puolestaan asetetaan ulkopuolelta arvottomaksi. (Skeggs 2014: 194–200.) Kimmon mielestä yksilöllinen ulkonäkö ei koostu ainoastaan varakkaille tyypillisistä ominaisuuksista, esimerkiksi kalliista vaatteista tai ainutlaatuisista muotiluomuksista (kalanruotokuvioiset puvuntakit), vaan Helena huomaa Kimmon pukeutumisessa tapahtuvan muiden kulttuurien haltuunoton (korvarengas). Korvakoru, joka Kimmon käytössä edustaa hillittyä tottelemattomuutta, viestittää muiden ”heimojen” käytössä se vastuuttomuutta, fyysisyyttä ja holtittomuutta.

Kimmon hillitty ulkonäkö on kuitenkin merkittävässä ristiriidassa hänen sisäisen maailmansa kanssa. Helenan ajatukset lähtevät harhailemaan, kun he keskustelevat Kimmon kanssa tämän elämästä ja pian Kimmo näyttäytyy hänelle fantastisena olentona:

Hän ei nähnyt enää miestä, vaan pelkän suun, joka kauhoi, märehti ja mutusteli pötsinsä tuottamaa materiaalia, virheettömiä ja kauniita lauseita, joiden tarkoitus oli paaluttaa niiden tuottaja, hyvin pukeutunut sonni, keskeiselle paikalle ravintoketjua, Suu pysähtyi hetkeksi, ja punavalkohainen kieli lipaisi huulia poistaakseen niihin kuivuneen syljen ja viinin. Helena ei ennättänyt sanoa väliin mitään, kun suu jo kävi

seuraavan materiaalin kimppuun ja valmisti siitä uusia lauseita ja sanoja, joista toistuva käyttö oli raiskannut merkityksen ja mielen ja jotka kilahtelivat terassille kuin vääntyneet naulat peltiämpäriin. (IO 56–57.)

Groteski muodonmuutos on ristiriidassa Kimmon ulkoisen habituksen kanssa. Siisti ulkokuori pitää sisällään inhottavan ja vastenmielisen puolen, kun hän muuttuu Helenan silmissä jauhavaksi suuksi, ikään kuin koneeksi, joka saastuttaa sanat ja merkitykset. Helenan katse nostaa esiin Kimmon habituksesta siinä piilevän identiteetin: habitus symboloi markkinatalouden mielletömyyttä ja kaikkea sitä, mitä se tuottaa. Kimmon muodonmuutos vertautuu siihen kuin Kimmo olisi markkinatalouden riivaama, minkä takia mies lähes muuttunut jonkinlaiseksi ihmiskoneeksi, jonka puhe on saastunutta.

Markkinatalouden tuottaman liian Helena huomaa myös omalla työpaikallaan. Helena kertoo konsultti Kivimäelle, ettei hän vihaa markkinataloutta itsessään. Helenalle markkinatalouden lika kiteytyy sen sijaan ihmisiin:

Sinä luulet, että olen kyllästynyt markkinatalouteen ja sen lakeihin, sen kylmään logiikkaan. Erehdyt. En ole lainkaan kyllästynyt kaupantekoon ja lisäarvoon ja laskutukseen ja voittoihin ja tappioihin ja viidakkoon ja kaikenmaailman pisteleviin sittisontiaisiin, joita se tarjoilee kaupan päälle. Minä olen kyllästynyt siihen, että jokaikinen uusi johtaja rahtaa tänne esikuntansa ja armeijansa ja tuuppaa jokaisen kalenterin täyteen palavereja ja komiteoita ja mietintöjä ja vetäytymisseminaareja ja strategiatyöryhmiä ja jokainen uusi väliportaan sirkuspelle nostaa hatusta uuden powerpointpupun joka paapattaa amerikanenglannilla ikivanhoja veisuja uusilla sanoilla. Jokaikinen pieni kriisi tai notkahdus herättää rotat viemäreistä ja ne nousevat rännejä pitkin johtoryhmän huoneeseen. (IO 103–104.)

Helena luonnehtii romaanissa usein esiintyvää käsitystä siitä, että markkinatalous vaikuttaa ihmisiin kokonaisvaltaisesti, jolloin yhteiskunnan toiminta sulautuu markkinatalouden toimintaan. Johtajat, muut markkinatalouden riivaamat varakkaat, rinnastuvat Helenan katseen kautta hyödyttömiksi osiksi niin yrityksen kuin yhteiskunnan koneistossa. Johtajat ovat Helenalle kuin rottia, saastaisia tuhoeläimiä, joilla on tapana paeta uppoavasta laivasta ja hyödyntää häikäilemättömästi – ja ehkä ihailtavastikin – muiden mielestä epäsuotuisia tilaisuuksia. Statusasema, johon liittyy myös miellelyhtymä suuremmasta varallisuudesta, ei näin perustu todelliseen arvoon eikä hyödyllisyyteen, ominaisuuteen, jota romaanissa arvostetaan ylitse muiden.

Korkeammassa asemassa olevien hyödyttömyyden huomaavat myös muut henkilöhahmot. Henkilöhahmojen katseissa välimatka "kulttuurien" välillä ei ole yhtä läheinen kuin esimerkiksi Heleen ja Kimmon välillä, vaan varakkuuden skaalan toisesta päästä, jossa varallisuus on pientä. Tällöin katse saavuttaa kohteensa etäältä ja tulkinnat näyttävät kuin stereotyypittelyinä. Sinin kuolonkolaria todistava Kerttu Rinkinen harhautuu pohtimaan työtään siivoajana kesken kuulustelun. Kerttu pohtii kohtaamisia pääjohtajan, joka työskentelee hänen siivoamassaan toimistossa, kanssa. Pääjohtajan osa on "seistä kilpenä, johon kaikki paska tuulettimesta roiskuu" (IO 220). Kerttu on kuitenkin todistanut pääjohtajan sisäpiirikauppoja sivusta. Pääjohtajan julkinen, riskialtis ja vastuullinen osa, josta maksetaan huomattavia kilpilisiä, on pelkkä julkisivu, jonka takana tapahtuu likaisia kauppoja. Pääjohtajasta muodostuu Kertun katseen kautta vilpillinen kuva, kun taas Kerttu, joka siivoaa symbolisen "paskan" sijaan konkreettista sellaista, on oikeudentajullaan puhtaampi ihminen.

Kertun lisäksi Maija näkee moraaliset tahrat varakkaiden habituksessa:

Jos yritys tuotti sen ja sen verran voittoa, johtaja sai niin ja niin paljon bonuspalkkioita. Maija kiinnitti huomiota erityisesti siihen, kun eräs yritysjohtaja painotti sitä, että tällä kannustinjärjestelmällä johtaja sitoutti itsensä yritykseen. Kyseinen johtaja veti firmaa, joka henkilöstöä vähentämällä oli onnistunut tuottamaan huipputuloksen, josta lohkaistiin johtajalle puolitoista miljoonaa euroa. (IO 90.)

Kertun näkökulman kautta esitetty piilevä varakkaiden toiminnan arveluttavuus realisoituu Maijan katseen kautta rakenteelliseksi liaksi. Vaurastuminen palkkiojärjestelmän avulla perustuu toisten irtisanomiseen, eli hyötymiseen toisten kustannuksella. Varakkuutta leimaa itsekkyytensä eikä oikeudenmukaisuus ei näytä olevan arvossa varakkuuden kulttuurissa, joten Maija kokee, että hän voi hyödyntää samaa toimintatapaa omassa elämässään. Maija on kleptomaani, mutta hän kokee oman varkautensa olevan vähäpätöistä optiojärjestelmän rinnalla:

Maija teki asiasta omat johtopäätöksensä ja piti omaa näpistelyään lähinnä liikuttavana harrastuksena. Varsinkin kun suuret optiot maksettiin valtionyritysten johtajille, siis mutkan kautta meidän kaikkien yhteisestä lompakosta. Maija muisti sano-neensa miehelleen Bikolle. ettei koskaan ollut saanut näin selkeitä toimintaohjeita mistään asiaohjelmasta. (IO 90.)

Varakkaille sallittu vilpillisyys ja laittomuudet eivät kuitenkaan ulotu muuhun yhteiskuntaan, sillä Maija jää kiinni näpistelystään ja joutuu poliisin puhuttelemaksi. Muodostuukin kuva siitä, että **Ihmisen osassa** yhteiskunnan lait eivät päde varakkaisiin.

Kimmon kytkeytyminen markkinatalouden arvoihin ja siihen nivoutuva lika kytkeytyy hänen identiteettiinsä ja hänen edustamiinsa varakkaisiin puheen kautta. Myös Kimmon heikko moraalinen taju ja moraalittomuus, varakkuuden aineeton lika, kytkeytyy puheeseen. Romaanin punainen lanka eli Sinin yliajo, joka kuroo kaikkien hahmojen näkökulmat toisiinsa, on Kimmon syytä. Kimmo ei välitä liikennesäännöistä, vaan ajaa rikkeensä tiedostaen ylinopeutta ja halveksuu nopean urheiluautonsa kulkua hidastavia yhteiskunnan sääntöjä (mm. IO 155, 213). Liikennesääntöjen ja jokaisen turvallisuutta edistävien normien rikkominen huipentuu kolarointiin Helenan tyttären kanssa. Kun Kimmoa kuulustellaan, Kimmo yrittää kääntää ilmiselvän rikkomuksen omaksi edukseen. Kimmoa kuulusteleva poliisi Niittymäki, joka pitää itseään vakaasti hyvän ja puhtaan puolesta taistelevana lainvalvojana, huomaa Kimmon väitteet valheiksi. Hän tulkitsee Kimmon vilpilliset puheet likaisiksi:

- Te pilkkaatte minun korviani puhumalla niihin paskaa. Anteeksi. Kielenkäyttöni on sopimatonta. [- -] Tosiasia on, että murhasitte lapsen ajamalla päin punaisia. Sano-kaa, että asia on näin.
- Ei minun ollut tarkoitus sillä tavalla... ette voi käyttää tuollaisia termejä, ne eivät millään lailla eikä lähtökohtaisesti anna oikeata kuvaa tästä ristiriitaisesta tilanteesta ja niin kuin sanoin, minulla ei ollut tarkoitus--
- Onko teidän mahdollista lopettaa tuo saastan tuottaminen suun kautta? Tuon kal- tainen materiaali tulee terveessä tapauksessa toisesta päästä. (IO 227.)

Niittymäen ja Kimmon keskustelu tuo totuuden ja valheen, puhtauden ja likaisuuden tulkintaan mukaan näkemyksen terveydestä. Terve, hyvä tai ihanteellinen ihminen ei puhu "paskaa" vaan totta. Poliisi Niittymäen kielikuvassa lika kiteytyy Kimmon puheeseen, samalla tavoin kuin Hele- nan ja Kimmon keskustelussa Helena huomaa Kimmon metamorfoosin lähestulkoon hirviöksi. Puhe, joka Kimmon maailmassa on ansio ja tärkein pääoma, ja joka lopuksi häneltä viedään, on se ominaisuus, jota hänessä eniten halveksutaan.

Varakkaat vaikuttavat homogeeniseltä ryhmältä, joihin liitetään tiettyjä ominaisuuksia: kalliita vaatteita, moraalittomuutta ja normeista piittaamattomuutta. Varakkuus ja varattomuus alkavat

asemoitua vertikaaliselle hierarkialle, jossa varakkuus on ylinnä ja varattomuus alhaalla; tämä hierarkia esittää myös valta-asetelmaa arvonmuodostuksessa. ”Alhaalta päin” eli varattomuudesta katsottuna varakkuutta liitetään enemmän aineettomia, moraalitajuun liittyviä lian ilmenymiä kuin konkreettisia lian elementtejä. Kertun, Helenan ja Maijan näkökulmasta varakkaita luonnehditaan itsekkäinä ja omaa etuaan ajavina yksilöinä. Varakkuus nähdään romaanissa myös varakkuuden positiosta Kimmon hahmon kautta. Kimmon näkökulmasta kuvattu ensimmäinen näkökulmaluku saa paikkansa vasta romaanin puolivälissä, jonka ansiosta lukijan näkökulmasta Kimmon henkilöahmosta muodostuu monitahoinen kuva niin varakkuudesta ja sen toimintatavat omaksuneesta Kimmosta.

Romaanin tapahtumien seurauksena ”muiden” puheiden ja katseiden kautta Kimmo luokitellaan ja nimetään varakkaaksi. Kimmon laajasti kuvatun sisäisen puheen kautta tulkinta hänen varakkuudestaan muuttuu epäselväksi. Kun Kimmo pohtii syntymäpäivänään sitä, mitä varakkuus on, hän huomaa olevansa kahden kulttuurin rajalla. Nämä kaksi kulttuuria ovat aito varakkuus – suuripiirteisesti asema, johon synnyttään – ja äkkirikkaus eli varakkuus tai vauraus, joka tienataan. Merkitsevänä erona näiden kahden kulttuurin välillä on muiden katse:

Rikas on eri asia kuin varakas. Rikas on rikas vähän aikaa, varakas koko loppuelämänsä. [– –] Rikas on mauton, koska hän haluaa maistaa kaikkea. Makuaisesti ei kehity mukana, ei se ehdi. Rikas näyttää, varakas peittää. Kaikki, jotka oikeasti ovat varakkaita, käyttävät paljon aikaa ja vaivaa varallisuuden peittelyyn. Varakkuuden historia on peittelyn historiaa. Varakkain on se, joka kykenee ostamaan hajuraon. Hajurako on parasta, mitä rahalla saa. Tuloero on hajurako. (IO 180.)

Fyysinen makuaisesti sulautuu lainauksessa kulttuuriseen makuun, joka erottaa todelliset varakkaat rikkaista. Varakkuus on piilevää ja sisäistettyä, jonka arvoa ei muiden tarvitse legitimoida, sillä se itsessään edustaa hyvää makua ja sitä kautta se on arvostettua. Äkkirikkauden habitukseen puolestaan liittyy olennaisesti muiden katse, sillä se perustuu näkyvyyteen.

Ihmisen osan varakkuus rinnastuu klassikkotutkimukseen ylempien luokkien joutilaisuudesta ja kerskakulutuksesta. 1800-luvun lopun tutkimuksessa Thorstein Veblen esittää, että ylempien luokkien sosiaalista asemaa vakiinnutetaan kerskakulutuksen kautta (conspicuous consumption). Kerskakulutusta luonnehtii kalliiden ja ylenpalttisuutta osoittavien asioiden hankkiminen sekä niiden esittely muille. Kerskakulutuksen on nähty viestivän suuresta varallisuudesta,

joka mahdollistaa joutilaisuuden ja riippumattomuuden työnteosta. (Veblen 2002: 31–32.) Todellisten varakkaiden sisäistävä varakkuus ei vaadi toisten katseita ollakseen arvokasta ja tavoiteltavaa, jota puolestaan rikkaiden varakkuus vaatii. Kimmo ei kuitenkaan koe kuuluvansa kumpakaan joukkoon. Kuuluakseen joukkoon hän yrittää matkia ja omaksua varakkaiden ominaisuuksia, joita hän ei koe omakseen:

Kimmo oli varakas, mutta koska hänen varallisuutensa ei ollut vanhaa eikä perittyä, hän ei ollut täysin sinut sen kanssa. Ihmisten parissa hän tarkkaili ja sensuroi itseään ja huomasi pitävänsä niin matalaa profiilia, että selkään sattui. (IO 180.)

Kimmo kuitenkin vapautuu toisinaan pyrkimyksistään hillitä ja hiljentää itseään aidosti varakkaille ominaiseen tapaan. Kun Kimmo lähtee tutustumaan yhteiskunnan vähävaraisiin menemällä köyhemmälle asuinalueelle, hän huomaa, että vaikka hän ei koe todella kuuluvansa varakkaisiin, hän esittelee itsensä varakkaana ja hänet tunnistetaan sellaiseksi.

Kimmon varakkuuden kokemista voidaan luonnehtia luokkaretken käsitteellä. Laura Kolben ja Katriina Järvisen (2007) suomalaisen luokkatutkimukseen tuoma käsite viittaa liikkumista yhteiskuntaluokkien välillä. Luokkaretkeen liittyy usein ulkopuolisuutta, joka liittyy niin luokkaan, josta on lähtenyt kuin luokkaan, johon on liikkunut. Ulkopuolisuuden ja irrallisuuden kokemusta luonnehtiakseen Järvinen viittaa työväenluokkaa tutkineeseen Mats Trondmanin väitöskirjatutkimukseen. Trondman esittää, että ”luokkaretkeläinen ei tunne kuuluvansa mihinkään luokkaan. Hän näkee ja kokee luokan, ei elä siinä.” (Järvinen & Kolbe 2007: 172.) Samankaltainen varakkuuteen kiinnittyvä luokkaretki näkyy myös Kimmon tulkinnasta. Toinen ”luokka”, aito varakkuus, toteutuu siistin sovinnaisella käyttäytymisellä ja toisaalta verhoamisella, häivyttämisellä ja piilottelulla. Ei-varakkaat, joihin uusrikkaatkin kuuluvat, puolestaan ”retostelevat ja rälläävät” sekä ovat esillä häpeilemättä.

Kimmon muutamaan otteeseen esittämä huomio ”tuloero on hajurako” (mm. IO 180 ja 183) kiteyttää varakkuuden ja varattomuuden välisen eronteon. Varakkuus on tekijä, jonka läpäisemät yksilöt eroavat muista yhteiskunnan osista niin ulkonäön ja moraalinkin kuin kulttuurin suhteen. Eronteon teoriassa taloudellisen pääoman merkitys erotetaan sosiokulttuurisen luokan rakentumisesta (mm. Moore 2008: 103), mutta kuten aiemmin tässä luvussa olen esitellyt, varakkuus kir-

jautuu **Ihmisen osassa** yksilön habitukseen. Toisaalta varakkuus on myös luokittelun tulos itsensä. Varakkuutta ilmennetään romaanin yhteiskunnassa esimerkiksi tiettyjen asuinalueiden valinnalla. Varakkaat vaikuttavat keskittyvän romaanissa omille asuinalueilleen ja aitojen taakse tarkoituksenaan erottaa itsensä muusta yhteiskunnasta. Kimmon silmien kautta asuinalueiden erot näkyvät tarkkapiirteisesti:

Kun hän lipui autollaan huonon kaupunginosan läpi, hän näki leipäjonon, joka kiemurteli korttelin ympäri, ja vain parin kilometrin päässä äkkirikkaat vinguttivat sakalaisten laatuautojen renkaita. (IO 181.)

Sekä esimerkki että lausahdus tuloerosta hajurakona havainnollistavat hyvin katseen suunnan varakkuudesta varattomuuteen, sillä toisten tai muiden kulttuuri on läpikotaisesti vieras. Varakkuudessa toisten havainnoimiseen ”muiksi” liittyy selvimmin varattomuuteen yhdistyvä lika. Lausahdus ”tuloero on hajurako” kuvastaa siis niin rahan tuomaa mahdollisuutta erottautua fyysisesti, kulttuurisesti ja moraalisesti muusta yhteiskunnasta.

3.2 Kulttuuriset erot, vieraus ja eläinmetaforat

Varallisuuden muodostamat elämäntavan kulttuurit eroavat toisistaan niin arvomaailmaltaan, toimintatavoiltaan kuin ulkonäöltään. Bourdieu esittää, että eri yhteiskuntaluokilla on erilaiset elämäntyyli. Elämäntyyli pohjautuvat eriävään ja erottautuvaan makuun, joka erottaa selvästi luokat toisistaan. Maku puolestaan on erottavien piirteiden systeemin lähde, jota on mahdollista olla tulkitsematta tiettyyn luokkaan kuuluvaksi. Bourdieun mukaan luokkien havaitseminen on sekä sisäsyntyinen sekä ympäröivän sosiaalisen maailman tuottama ominaisuus. Luokkakäsitykset siis ovat yksilön erottamaton piirre ja näin ollen luokan tulkinnat tietyllä tapaa väistämättömiä. Tietyn luokan piirteet ja niiden toisintaminen on kuitenkin vain sen luokan käytössä, mitä luokkaa ”eletään”. (Bourdieu 1984: 171–175.) Voidaankin sanoa, että luokan elämiseen ja sen hienovaraisten piirteiden havaitsemiseen tarvitaan kulttuurista kompetenssia, eli joka rinnastuu kielen puhumiseen. Ei riitä, että osaa kieliopin ja sanaston, vaan on osattava myös käyttää kieltä oikeassa tilanteessa ja hallittava sen merkitysten nyanssit.

Kulttuurisen kompetenssin puute korostaa luokkien välistä erilaisuutta. **Ihmisen osassa** erilaisuus tai vieraus ilmenee toisinaan niin suurena, että toiset kulttuurit saavat eläimellisiä tai fantastisia piirteitä. Kun Salme näkee ”maailman ensimmäisen varakkaan” (IO 35), Toivon, hän ihmettelee äveriästä ihailien. Salme huomaa Toivon erikoiset piirteet, hienon auton, arvokkaat vaatteet ja erikoisen joutilaan tavan liikkua, ja mielessään yhdistää Toivon runollisella tavalla eläimiin. Itsensä Salme liittää ”tällaisiin Luojan toisella kädellä tekemiin” (IO 37), mutta kauneutta, joutilaisuutta ja näyttävyyttä esittelevä varakkuutta edustava Toivo on riikinkukko tai pingviini, eksoottinen lintu, jonka mielenmaisemaan tai elämään ihmisellä ei ole mahdollisuutta päästä – sitä voi vain seurata sivusta.

Toiseen suuntaan, eli varakkuudesta varattomuuteen, eläimiin rinnastaminen nostaa esiin päinvastaisia miellelyhtymiä. Kun Kimmo lähtee syntymäpäivänään tutustumaan yhteiskuntaan, matkustaessaan Bikon kuljettamassa bussissa varakkuuden ja varattomuuden välinen vierauden kokemus kulminoituu absurdiin tapahtumasarjaan. Kimmon silmissä muut bussin matkustajat muuttuvat eläimiksi ja muuttavat maailmanjärjestyksen pääläelleen:

Yhtäkkiä Kimmo sai oudon paniikkikohtauksen. Hän oli varma, että kohta neekeri sulkee napista bussin ovet eikä kukaan pääse enää koskaan ulos. Että maailma pysähtyy bussiin ja bussi on koko maailma, Sitä johtaa neekeri, sen pääministerinä on homeinen norppa ja muut matkustajat palvelevat heitä. Neekeri ilmoittaa mikrofooniin, että Kimmon koko omaisuus on takavarikoitu samoin perustein kuin aikoinaan venäläisen oligarkin Mihail Hodorkovskin. Homeinen norppa nousee pystyyn ja heilauttaa limaisella pyrstöllään litsarin Kimmon poskeen. (IO 185.)

Absurdi kohtaaminen päättyy siihen, kun Kimmo pakenee bussista keskelle ”huonoa kaupunginosaa” (mp.) Kimmo kohtaa Armaan, laitapuolen kulkijan, mutta ei tunnista tätä edes ihmiseksi. Päinvastoin olento on vaikeasti luokiteltava ja inhottava:

[Kimmo] huomasi penkillä nuokkuvan olennon, josta ei heti osannut sanoa, oliko kyseessä mies vai nainen. Olennolla oli päässä iso lierihattu, jonka alta ei erottanut kasvoja. Kimmo istui varmuuden vuoksi viereiselle penkille, koska ei ollut varma, mitä tarttuvaa tauteja olento mahdollisesti kantoi. (IO 186.)

Vieras ympäristö, erilaiset tavat ja omituinen habitus muodostavat pientä huumoria sisällään pitäen niin valtaisan kulttuurieron, että Kimmon on vaikea tunnistaa ihmistä ihmiseksi. Huomio

asettuu kuitenkin hierarkkiseen suhteeseen rinnastettuna Salmen havaintoon Toivon eksoottisen kauniista elämellisyydestä.

Kun toisten erilaisuus eläinmetaforan kautta tarkasteltuna assosioituu varakkuuteen, siihen liitetään romaanissa ihailun ja hyvyyden piirteitä. Riikinkukko ja pingviini ovat erilaisia kuin kotoiset linnut kuten harmaat varikset: ne ovat jännittäviä olentoja, joita voidaan seurata matkan päästä – Salmen kosketuspinta eläimiin tulee Avarasta luonnosta. Samoin on varakkaiden tapauksessa, sillä varakkaiden ja varattomien sosiokulttuuriset piirit ovat eriytyneet toisistaan. Salme näkee siis varakkaan Toivon kulttuurisen etäisyyden päästä, ilman todellista tarttumapintaa Toivon elämänpiiriin. Kauniiden ja upeiden riikinkukkojen vastakohtana ovat inhorealitiset ja haisevat elukat, joina varattomia kuvataan. Asunnoton on Kimmolle muodoton ja haiseva norppa tai epäinhimillinen olento, jonka kanssa Kimmo ei koe minkäänlaista yhteyttä. Kun katse suuntautuu ylhäältä alaspäin, Kimmon kokemuspiirissä kulttuurisesti vieras olento herättää vastenmielisyyttä ja pelkoa taudeista ja likaantumisesta.

Toinen eläintematiikkaa kantava metafora ilmenee rinnastuksena rottiin. Rotat herättävät ympäröivässä maailmassa yleisesti inhoa ja pelkoa, sillä ne ovat saaneet historian saatossa pahamaineisen tautienkantajan maineen. Puheessa rotalla viitataan halpamaiseen ja alhaiseen henkilöön. Kun ihmisryhmiä kuvataan ”rottina”, yhteys kulttuurisesti käsitettyyn rotan merkitysyhteyteen on erottamaton. Kimmo yhdistää rupusakin, yhteiskunnan tuilla elävän kansanosan rottiin, jotka ”jättävät uppoavat laivat, vilistävät mantereelle ja lisääntyvät” (IO 185). Varattomuus saa siis osakseen kaikki ne negatiiviset piirteet, mitä rottiin yhdistetään. Kimmo vertaa puolestaan varakkaampia ja yhteiskunnan ylemmälle sijoittuvia hanhiin ja jatkaa: ”Hanhet vikisevät hetken öljylammikossa ja tuupertuvat nokka mustana maahan” (mp.) Hanhet näyttäytyvät rottiin verrattuna avuttomilta ja heiveröisiltä, kuten herrasväki, joka kamppailee varakkuutensa kanssa. Kimmon eläinmetaforasta löytyy tietynlainen kehu varattomien sinnikkyyttä kohtaan, mutta rotta-hanhi-vertailun voi myös tulkita näkemyksenä yhteiskunnan rakenteesta. Kimmon näkökulmasta huomio on pessimistinen, sillä herrasväen korkeampi asema yhteiskunnassa on heikko, kun taas varattomat löytävät aina keinon selvitä ja lisääntyä. Rottia lian ja halveksunnan metaforana käyttää

myös Helena. Moraalisen liian yhteydessä esitellyssä esimerkissä Helena rinnastaa yritysten johtoryhmät rottiiin: ”Jokaikinen pieni kriisi tai notkahdus herättää rotat viemäreistä ja ne nousevat rännejä pitkin johtoryhmän huoneeseen” (IO 104). Helenan varakkuuden ulkopuolinen katse ei kehu vähääkään, vaan liittyy johtoryhmiin rottien opportunistisen ja halveksuttavan taipumuksen saapua apajille oikeaan aikaan, mutta paeta tilanteen ollessa liian vaarallinen.

Likaisuusjaot, puhdas-likainen, ihannoitava-kartettava, varattomuuden ja varakkuuden välillä näkyvät muiden muassa romaanihenkilöiden havainnoissa eri varakkuusryhmien asuin- ja elinpiireistä. Varakkuuden elinpiiriä ja asuinympäristöä kuvataan neutraalina ihannetilana. Kimmon kodissa on merinäkyvä valtavista ikkunoista, pihan istutukset ovat maisema-arkkitehdin suunnittelemat ja asunnon sisustus on ilmeisen tyylikäs: ”[Kimmon] oli mahdollisuus jäädä nahkaiseen keinutuoliin, jonka suunnittelijalla oli vaikeasti muistettava nimi” (IO 179). Design-huonekalut ja arkkitehtoniset valinnat luovat mielle yhtymiä kauneuteen ja järjestykseen. Varakkuuden ulkopuolinen katse piirtää samanlaisen kuvan varakkuudesta, kun Pekka havaitsee Mirjamin, hänet kuolonuneen soittajaksi palkanneen varakkaan naisen, asuvan ”hienostokaupunginosassa”, jossa siinäkin on näkyvä merelle (IO 119). Varakkaiden elinpiiriin kuuluvat myös omaisuuden hyödyntäminen, toisin sanoen shoppailu ja kuluttaminen. Pekan varattomuuden silmin tavartalo on täynnä hyödykkeitä, joihin yhdistyy ajatus paremmasta elämästä: ”[T]oiselaisten tähtien alla minäkin saattaisin kuljeskella tuollainen tupakkatakki päällä ja aukaista punaviinipullon sadan euron korkinavaajalla” (IO 165). Käsitys varakkuuteen liittyvästä elinpiirin arvostettavuudesta ei siis ole vain varakkaiden ylläpitämä ymmärrys omista pääomistaan, vaan pikemminkin yleinen, vallalla oleva normi, jota vasten muita elämäntapoja vertaillaan.

Varattomuuden elinpiiri puolestaan rinnastuu romaanissa varakasta huonompana. Varattomat asuvat ”huonoilla” asuinalueilla (IO 181, 185). Ruokajono, joka ilmentää tukea tarvitsevien elinpiiriä, näyttäytyy Maijan silmin häpeällisenä, ja hän tekee kaikkensa piilotellakseen itseään osallistuessaan ruokajonoon (IO 239–245). Äärimmäistä varattomuutta eli täysin yhteiskunnan tuella elävien elämänpiiriä kuvataan jätemetaforan kautta. Yhteiskunnan tukiverkkoon pudonneita kuvataan yleisesti romaanissa ”Tippuneiksi”. Heidän elämänpiirinsä keskittyy puistoon, joka Pekan mukaan on heidän mukaansa nimetty ”Tippuneiden puistoksi”. Puistossa Pekka näkee ihmisten

lojuvan ”pitkin poikin kaikkialla puistossa” kuin tuulen mukana kulkevat roskat ja tyhjät pullot (IO 173).

Samaan aikaan, kun **Ihmisen osassa** muodostetaan yhteyttä varakkuuden ja puhtauden sekä toisaalta varattomuuden ja likaisuuden välille, varakkuus ja varattomuus asettuvat arvoasteikolle, jossa puhtaus eli varakkuus on ihannetila ja likaisuus, eli varattomuus, on tila, josta on päästävää pois. Romaanissa tulee toistuvasti esille varakkuuden hauraus, kun sattuma on vienyt rahat ja omaisuuden. Varakkuuden tuoma onni ei ole kestävä, kuten Kimmon tapaama Armas osoittaa, vaan varattomuudesta löytyy myös onnea ja iloa, toisin kuin romaanin puhetapa varattomuudesta voidaan tulkita. Vankilasta päästyään Kimmo huomaa saman onnellisuuden, kun hän kokee puhdistuneensa menetettyään omaisuutensa.

Näkökulman muuttuminen näkyy Kimmossa vankilakokemuksen jälkeen. Hänen äkkirikkaaksi luokittelemansa ystävän Nyströmin omaisuus on huventunut, minkä jälkeen tämä soittaa lannistuneena Kimmolle:

Nyströmin puhe oli hidasta ja riisuttua. Hän ei käyttänyt adjektiiveja eikä englanninkielisiä termejä. [– –] Minun varallisuuteni on huvennut. Ei kaikki, mutta paljon. Ja hupenee koko ajan. En soittanut rahapulassa, soitin siksi, että olet ainoa, jolle voin soittaa. Ajat ovat huonot, jos voi soittaa vain sille, jolle on vittuillut.

Kimmo kuunteli ja kuunteli.

Nyströmin puhe oli hyvää, koska siitä puuttui paha. Pahan murtumisesta lähtee mielenkiintoinen ääni. (IO 255.)

Kimmo on menettänyt habituksensa ja identiteettinsä perustavimmanlaatuisen pääoman, taloudellisen pääoman, joten hän näkee varakkuuden samalla tapaa kuin varattomat. Varakkuus on menettänyt merkityksensä ja Nyström vapautuu symbolisesti markkinatalouden kahleista, kuten Kimmo vankilatuomion kärsittyään. Varakkuus ja siihen liittyvä kulttuuri, josta Nyström joutuu köyhyttyään luopumaan, saavat Kimmon katseen kautta moraalisen merkityksen. Varakkuuteen liittyvät asiat ovat pahoja ja siitä vapautuminen on hyvää. Moraalin ja hyvän ja pahan yhteys likaisuuskäsityksiin johtavat myös analogiseen tulkintaan siitä, että varallisuuden menettämisen jälkeen Kimmo ja Nyström puhdistuvat.

4 "Olet poissa ihmisten maailmasta ja silti heidän keskellään" – varattomuus, fyysisyys ja alemmuus

Varattomuuteen liittyvä lika on fyysistä ja konkreettisempaa verrattuna varakkaisiin, joihin lika kytkeytyy piilevänä ja abstraktina. Analysoin myös romaanihenkilöiden keinoja suojautua negatiiviselta arvottamiselta käyttämällä rooleja todellisen identiteetin suojana.

4.1 Fyysinen lika, pakotettu esilläolo ja alemmuus

Fyysinen lika voidaan käsittää esimerkiksi merkityksessä, jossa eri piirteet eivät ole sinänsä likaisia, vaan yksilö itsessään nähdään likaisena, jolloin häneen liitetään myös likaisuuteen yhdistettävät asteikot puhdas-likainen, hyvä-huono (mm. Lagerspetz 2008: 274–275). Beverley Skeggsin (2014: 44–46) käyttämä arvon kirjaamisen käsite laajentaa ja syventää lian kiinnittymistä identiteettiin. Skeggs esittää, että kirjaamisessa yksilöstä tulee subjekti, tekijä, ja hän tulee ulkopuolisen luokittelmaksi. Kirjaaminen "viiltää ja leikkaa ruumiita" ja liittää arvon subjektin ruumiiseen ja identiteettiin. (Mp.) Likaiseksi määrittäminen tapahtuu siis yksilön ulkopuolelta, kun yksilön identiteettiin ja ruumiiseen liitetään negatiivisia arvoja. **Ihmisen osassa** varattomuuden kautta ihmiseen kirjautuu erityisesti konkreettisia lian muotoja.

Ulkopuolisen silmin varattomuuteen liitetty lika ilmenee kokonaisvaltaisesti varattomien habituksesta ja elinpiiristä. Kimmo näkee luokkanousunsa takia muita mustavalkoisemmin eroavaisuudet varakkuuden ja varattomuuden välillä, eikä tunne oloaan kotoisaksi kummassakaan joukossa. Tämän ristiriidan ja joukkoon kuulumattomuuden seurauksena Kimmo vapautuu omakсутusta varakkaiden sisäisestä hallinnastaan miltei fantastisten ajatusten tasolla. Samalla hän paljastaa, millainen katse varattomuuteen suodaan:

Kimmo halusi haistaa palanutta lihaa ja nähdä mustia aukkoja. Raivo mellasti päässä ja möyhi kiimat, halut ja toiveet tunnistamattomaksi mäskiksi, joka pulputti ja nostatti löyhkää. Yhtäkkiä hän halusi perustaa perheen, erota ja saada tapaamisoikeuden. Hän halusi kuskata harrastuksiin ja seistä yhtenä niistä tuntemattomista isistä, jotka odottavat jäähallien parkkipaikoilla ja musiikkiopistojen auloissa. Hän halusi tavallista elämää, jonka voisi pilata itsekkäällä käytöksellä. Hän halusi toimeentulotukea ja ruman naisen. Hän halusi vuokrayksiön huonolta alueelta ja katsastamattoman auton. Hän halusi toimeentulotukea ja ruman naisen. Hän halusi

ansiosidonnaisen työttömyysturvan ja valmismaksalaatikon. Hän halusi sen, mitä vihasi. Ja vihasi sitä, mitä halusi. (IO 196.)

Vaikka varattomuus on katkelmassa ihailun kohteena, ihailu muuttuu kuvauksen groteskiuden takia absurdiksi. Tavanomainen elämä, joka on samanlaista kuin muilla, on Kimmolle kuin helvetti. Varattomien – eli Kimmoa varattomampien ihmisten – elämä on kauneuden sijaan täynnä rumuutta, huonoutta ja inhoa. Kimmossa heräävä raivokin on varakkuudelle tavatonta, mutta soveltuu varattomien elinpiiriin.

Helena, varakkaisiin lukeutuva hänkin, näkee myös fyysisyyden yhdistyvän muihin kuin varakkaisiin puisteltuaan Kimmoa korvasta:

Tehtaissa, metsätöissä, navetoissa ja pelloilla hänen tekoonsa tuskin olisi kiinnitetty mitään huomiota, sillä siellä kaikki perustui käsillä kosketeltaviin asioihin, fyysiseen suoritukseen ja siitä saatavaan korvaukseen. Sellaisissa paikoissa vihaa ja turhautumista saattoi näyttää. [- -] Mutta siirtyessämme tehtaista neuvotteluhuoneisiin emme muuttuneet toisenlaisiksi emmekä jättäneet tunteitamme kuin sisilisko häntäänsä, vaan kaikki se viha, raivo ja turhautuminen kulkeutuivat mukamme sisätiloihin. Ongelma on se, ettei negatiivisille tunteille ole toimistotaloissa mitään säilytystilaa, ei niitä nyt varsinaisesti kielletä, mutta annetaan ymmärtää, että ne kuuluvat sille aikaisemmalle rodulle, sille joka rakensi maan helvetillisellä metelillä ja meuhkaamisella. (IO 63.)

Kuten jo edellisessä luvussa esitin, eräs erottautumisen tapa ilmenee käyttäytymisen säätelynä ja sen hillintänä. Voimakkaat tunteet, raivo ja viha ja erityisesti niiden näyttäminen huomiota herättävällä tavalla ei lukeudu varakkaiden käyttäytymiseen, vaan fyysiselle ”aikaisemmalle rodulle”. Helenan vertaus toimistotyöläisistä ja fyysisistä duunareista tuottaa miellelyhtymän käyttäytymisen jalostumisesta – siitä, että sivistys ja käyttäytymisen ja hengen arvokkuus kasvavat, mitä varakkaampi on. Rinnastus edustaa myös varakkaiden ja varattomien todellisuutta: ensimmäinen on puheen ja hillinnän maailma, jälkimmäinen puolestaan fyysinen hillittömyyden maailma.

Fyysinen hillittömyys laajenee varattomuuden yhteydessä käyttäytymisestä koko habitukseen. Ruuan valuessa Pekan vatsasta lattialle ja sitä kautta roskapönttöön hän turvautuu tuttuun toimeen, naapurin Hakulisen rouvan alennusmerkittyjen tuotteiden metsästämiseen roskasäiliöstä. Jälleen havaitaan liian ylijäämän ja väärässä paikassa olemisen ulottuvuus: alennustuotteet eivät

ole roskaa, vaikka niiden parasta ennen -päivä on lähestymässä. Kun ne heitetään roskasäiliöön, ne muuttuvat auttamatta roskaksi ja pilaantuvat. Vaikka Pekka ottaa ruuan pois roskasäiliöstä, se on jo saastunut ja ruoka on roskiksesta nostettua. Roskasäiliö siis saastuttaa ruuan symbolisesti. Näin tapahtuu myös Pekalle, kun hän tippuu roskasäiliöön kurotellessaan roskapusseja. Pekasta tulee roskaa muun poisheitetyn ja ylijäämän kanssa. Hän ei hätäänny tilanteesta, vaan havaitsee säiliön mukavaksi paikaksi:

Roskasäiliö on oma maailmansa, riittävän pieni, suhteellisen rauhallinen ja sijainniltaan hyvä. Olet poissa ihmisten maailmasta, mutta silti aivan heidän keskellään. Luukun avaamalla näet tähdet ja sen sulkemalla oman sisimpäsi. (IO 76.)

Roskasäiliö ja sen sisältö edustavat sitä yhteiskunnan pohjasakkaa, joka likaa ympäristönsä ja joka pyritään piilottamaan. Pudokkaita ei hyväksytä osaksi yhteiskuntaa, vaikka he ovat juuri sen keskiössä. Pekka tunnistaa itsensä pudokkaaksi, sillä hän ei havainnoi likaa, hajuja tai saastaa: hän on immuuni lialle. Sen sijaan hän huomaa mahdollisuudet lian takana. Roskasäiliö myös symboloi yhteiskunnan pudokkaiden tiukkaa kategorisointia. Pudokkaat on rajattu pieneen tilaan, jossa he saavat haista keskenään. Rajaaminen yhteiskunnan ulkopuolelle on niin suuri, että roskasäiliön luukun avaamalla voi nähdä ”paremman” maailman – avaruuden, tähdet ja taivaan – mutta luukku on pieni ja mahdollisuus kulkea siitä on vain harvoille mahdollinen. Roskasäiliön sisällä on pelkkää likaa, pilaantunutta ylijäämää, joka heitetään tarpeettomana pois.

Pekka näkee myös Tippuneiden puiston alkoholistit, narkomaanit ja muut yhteiskunnan pohjasakan lähinnä asiakkaina eikä yhteiskunnan taakkana. Tippuneiden puiston asukkaat itsessään ovat muulle yhteiskunnalle pohjasakkaa, ”ihmisroskaa”, mutta kun heidät sijoitettu tietylle alueelle pois silmistä, he ovat siellä missä kuuluvat. Muualla ”tippuneet” ovat yhteiskunnan pudokkaita, mutta Tippuneiden puistossa he ovat Hujopin mukaan ”kanssasisaria ja -veljiä” (s. 176). Pekka sijoittaa itsensä alitajuisesti tippuneisiin, sillä kerronta kuvaa häntä hänen kuljeskellessaan kaupungilla roskaksi (IO 165).

Kimmo kuvaa Tippuneita huolettomina ja vastuuttomina sosiaalisessa turvaverkossa roikkujina (IO 185). Kuvaus herättää ajatuksen hyödyttömästä joukosta, joka yhteisen hyvän eteen työskentelyn asemesta elää muiden varoilla. Varakkaat erottautuvat muista varallisuutensa turvin eri

konteksteihin: hyviin asuinalueisiin, harrastuspiireihin ja muuhun yhteiseen elämänpiiriin. Yhteiskunnan pohjalla olevat varattomat, Tippuneet, puolestaan on ulkopuolelta sijoitettu rajattuun konteksteihin: leipäjonoihin (IO 239–245), huonoihin asuinalueisiin (IO 181) tai muihin paikkoihin (Tippuneiden puisto, IO 173–178). Merkittävä ero on siis erottautumisen tavassa: siinä, onko erottautuminen vapaaehtoista vai ulkoapäin tapahtunutta.

Yhteiskunnan tuki ei ole **Ihmisen osassa** iloittu tai hyvänä pidetty asia. Sen sijaan romaanissa luonnehditaan kuvaa siitä, että yhteiskunnan tuki ja niiden tarve kirjaa ihmiseen halveksuttavia ja huonoksi arvioituja piirteitä. Tukea tarvitsevat eivät välttämättä hae tarpeestaan huolimatta tukea, vaan valitsevat pärjätä itse, kuten Malmikunnaan sisarukset Pekka ja Maija. Molemmat ovat yhteiskunnan avun tarpeessa, mutta kuten Maija näkemyksen esittää, ”hänen ylpeytensä ei ollut leuhkuutta tai ylenkatsomista, kyse oli kunniantunnosta” (IO 239). Pekka puolestaan ei myönnä Maijan mukaan tappiotaan, vaan luottaa pikemmin markkinatalouteen (mp.). Avustuksetta pärjääminen on siis tukia tarvitsevienkin mielestä kunnia-asia ja suoranainen häviö elämässä. Tuen tarpeeseen assosioituu romaanissa varattomuuden tai varakkuuden katsantokannasta riippumatta kokemus alemmuudesta: kokemusta häviämisestä, huonommuudesta tai taakkana olemisesta.

Romaanissa yhteiskunnan avun hakemisesta esimerkkinä toimii useimmille jollakin tapaa tuttu leipäjono eli ruoka-apu. Leipäjonoissa asioiviin ihmisiin liitetään häpeällisyyttä ja sopimattomuutta. Leipäjonot itsessään ovat usein julkisia ja jonottajat ovat katseen kohteena ikään kuin muiden arvioitavana (Ohisalo ym. 2014: 81–82). Romaanissa leipäjonossa käyminen tulee Maijalle ajankohtaiseksi, kun hänen miehensä Biko irtisanoutuu työstään. Leipäjono itsessään on tarpeellinen ruuan hankkimiseksi, mutta leipäjonossa oleminen kirjaa jonottajaan erityisen huonoja piirteitä. Kun Maija menee leipäjonoon, hän pyrkiikin olemaan näkymätön:

Maija vetäisi takin hupun päähänsä ja asettui jonon hännille. Hän yritti olla ilmaa, Niin kuin olikin. Edellä seisova nainen kääntyi Maijaan päin ja toljotti suoraan silmiin.

- Pelkäätsä jotain? Ootsä jotenkin piilossa vai?
- En.
- Seiso sitten suorassa ja ota vastaan mitä annetaan. Keskolta on kuulemma tullu satsi lihaa. Täpläjuttuja. Mutta menevät vanhaksi vasta parin päivän päästä. Piristy.

- Kun mun ei sillai pitäs olla tässä. Siis jonossa.
- Ei meidän kenenkään pitäs olla. [- -] (IO 240.)

Leipäjonossa oleminen ja yhteiskunnan tuen vastaanottaminen on piilottelun aihe, joka aiheuttaa häpeää. Häpeä kirjautuu negatiivisen pääoman tavoin ihmiseen ja osaksi yksilön habitusta. Maija haluaisi enemmän piiloutua arvostelevilta katseilta, mutta hänellä ei ole siihen mahdollisuutta: toisin kuin varakkailla, varattomilla ei ole mahdollisuutta piilottaa itseään muulta yhteiskunnalta. Leipäjono on julkisessa tilassa, kaikkien nähtävillä. Kaikkien nähtävillä ovat myös ihmiset, jotka asioivat leipäjonossa ja turvautuvat siis yhteiskunnan tukiin. Esillä olemisen kokemus heijastuu Maijan mietteisiin, kun hän lähtee leipäjonosta ruokakassi täynnä: ”Maijasta tuntui, että jokainen vastaantulija näki hänen kassiinsa ja sitä kautta hänen sisäänsä.” (IO 244.)

Asuinalueen maine ja leipäjonon negatiivinen miellelyhtymä ovat erottamattomasti kytköksissä toisiinsa. Leipäjono kiemurtelee ”huonon kaupunginosan” (IO 181) ympäri värikkään käärmeen lailla: mahdollisena huomata, mutta silti jonkinlaista inhontunnetta herättäen. Varattomuuteen kuuluva arki – leipäjonossa asiointi – asettuu kohtauksessa huonoksi arvoitetun kontekstin lisäksi julkiseksi. Toisten arvioiva katse aiheuttaa piiloutumisen tarpeen, tarpeen suojella itseään leimautumiselta. Leipäjono nähdään myös vierauttavana elementtinä. Leipäjonossa asioivat ihmiset muodostavat ulkopuolisten silmissä eriskummallisen ja kiehtovan luonnonilmiön, joka ”pikantilla tavalla leimaa heidän kaupunginosaansa” (IO 244). Leipäjonoon kohdistuvista katseista muodostuu me–he-joukkio: me, jotka katsomme kaukaa tätä ilmiötä sekä he, jotka käyvät leipäjonossa ja ovat katseen kohteena. Leipäjonoon osallistuminen merkitsee automaattisesti liittymistä osaksi heidän, passiivisten katseen kohteena olijoiden joukkoa. Maija tiedostaa tämän ja rinnastaa joukkoon liittymisen tahraavana asiana, kuin likaisena riepuna:

Maija ajatteli, että jos nyt asetun jonon päähän, ilmoittaudun samalla heimonjäseneksi. Joku tuttava kulkee tästä ohi ja tekee johtopäätöksen. Se tuttava kertoo toiselle, sana kulkee, huhu kiertää, totuus humahtaa perheen päälle kuin likainen lainapeite, jonka alle peitymme emmekä koskaan näe aurinkoa. (IO 239.)

Ihmisen osassa varattomuus ja avuntarve ovat julkisia asioita. Varattomat asettuvat apua tarvittaessaan muiden katsottavaksi, kun taas varakkailla on mahdollisuus tehdä itsensä näkymättö-

mäksi niin pois yhteiskunnan moraalissäätöjen, lakien kuin ihmisten nähtäviltä. Varattomat puolestaan ovat alisteisia erottautumiselle, varattomat syrjäytetään yhteiskunnasta. Vaikka he huomaavatkin erottautumisen keinoja ja habituksen osasia, heidät erotetaan yhteiskunnasta sen sijaan, että he erottautuisivat yhteiskunnasta itse. Esimerkiksi varattomille Tippuneiden puisto tai roskasäiliö ovat turvallisia paikkoja sekä mahdollisuus päästä pois heitä arvottavien katseiden alta. Varakkailla puolestaan on mahdollisuus piiloutua toisten katseilta. Jälleen törmätään Kimmon muodostamaan ajatukseen hajuraosta: rahan mahdollistamasta erosta muusta yhteiskunnasta.

Ihmisen osassa yksilön yhteiskunnallisen arvon perustana on yksilön hyödyllisyys tai tarpeellisuus. Arminen on nostanut esiin romaanissa esiintyvät kapitalismikriittiset teemat, jotka näkyvät myös hyötyajattelussa. Jos ihmisen oma elämäntarina voi muuttua romaanissa kaupanteon välineeksi, samoin välineeksi voi muuttua itse ihminen. (Arminen 2015: 122–125.) Hyöty, jonka yksilö yhteiskunnalle tuottaa liittyy olennaisesti yksilön markkina-arvoistumiseen: siihen, mikä ihmisen arvo on yhteiskunnassa, joka puolestaan pyörii markkinatalouden ehdoilla. Hyödyllisyys kytkeytyy erottamattomasti myös varakkuuteen, mikä nähdään kahden keskeisen hahmon, Kimmon ja Pekan välillä.

Hyödyllisyysajatteluun kytkeytyy erottamattomasti ajatus työstä. Pekan yrittäjyydestä päästään romaanin aikana perille, kun hän sinnikkäästi pyrkii pärjäämään tavanomaisen työelämän ulkopuolella. Hän elää kuin esittävä taiteilija, kun hän esittää perulaista panhuilunsoittajaa (IO 113) ja tai vainajan kalakaveria (IO 67). Tyypillisen myyjän ja myytävän tavaran sijaan hän myy ruokamaistaisten karttaa yhteiskunnan turvaverkkoon tippuneille. Tippuneiden puistossa Pekka konsultoi Hujoppia (IO 174), joka paljastuu kauppatieteitä osaavaksi myynnin ammattilaiseksi, joka on päätenyt yhteiskunnan ulkopuolelle Tippuneiden puistoon. Keskustelu Hujopin ja Pekan välillä on kuin tavanomainen myyntipuhe, jossa asiakas pyritään innostumaan myyntituotteesta:

Pekka keskitti myyntipuheensa asiakkaan etuihin. Kahden euron satsauksella ostajalle avautuu makumaailman flora ja fauna ja tällä pikkusummalla ostaja saa paitsi vatsansa täyteen myös korvaamattoman tietopankin keskustan ja taajamien tarjonasta. Ostaja hyötyy pankin tiedoista sitten kun ajat muuttuvat taas suotuisiksi ja ostaja kenties kapuaa niille kärryille, joilta on tippunut luonnollisesti täysin ilman

omaa syytään. Hyvien aikojen koittaessa ja osien vaihtuessa maistiaismuiston omistaja voi, riippuen moraalisesta mielenlaadusta, joko myydä tai antaa muistion eteenpäin.

[- -]

Hujopin mukaan myytävän muistion perusidea oli kestävä ja hyvä, mutta sen jälleemyynnissä Hujoppi näki joitakin ongelmia.

– Ensinnäkin asiakaskunta on paikoin fyysisestä rajoittunutta, heistä suurimmalla osalla ei ole minkäänlaisia edellytyksiä liikkua pitkiä matkoja väsymättä tai harhautumatta, mistä tuleekin mieleen, että ovatko ilmaistarjoiluiden väliset matkat sittenkin liian pitkät. (IO 174–176.)

Humoristisen absurdiksi tilanteen tekee se, että myyntituote on kartta maistiaisposteista, myyntipalaveri pidetään päihteidenkäyttäjien suosimassa puistossa ja henkilö, jolle karttaa myydään, ei edes vaikuta olevan hereillä.

Tippuneiden puisto ja siellä oleskelevat ihmiset nähdään toisten katseen kautta hyljeksittävinä asioina, sillä yhteiskunnan tukiverkkoon pudonneina Tippuneista tulee hylkiöitä, yhteiskunnan hylkäämiä. Tippuneiden puisto on kaupungista eristetty ja rajattu joutomaa, jossa ”Tippuneet” ovat lojuvat nurmella samaan tapaan kuin tyhjät pullot ja roskapussit (IO 173). Roskan ja hylkiön ontologia on Timo Airaksisen mukaan kytköksissä erityisesti hyödyllisyyteen. Pois pyyhkäistyt hylkiöt eivät täytä enää tarkoitustaan, joten niihin kirjautuu hyödyttömyyden leima. (Airaksinen 2010: 11.) Jäte ja roskat itsessään voivat olla hyödyllisiä aineksia ympäristötekniisestä näkökulmasta, mutta hylätyt asiat ovat kierrätyskelvottomia ja arvottomia.

Hyötynäkökulmaan tulee särö, kun Tippuneiden hyödyttömyyttä tarkastelee aiemman, varsin tavanomaista myyntitilannetta noudattelevan esimerkkikohtauksen kautta. Pekka tuo näkökulmansa kautta lukijalle nähtäväksi Hujopin henkilönä, joka ei vaikuta luotettavalta tai miellyttävältä vaan herättää pikemminkin inhoa. Mitä edemmäs kohtaaminen etenee, sitä virheellisemmäksi lukijan Hujoppiin kirjaamat piirteet muodostuvat. Näkökulmatekniikan kautta lukija tulee siis osalliseksi hyödyttömäksi kirjaamisessa, jota toteuttavat muut romaanihenkilöt. Lukijan katsetta ohjaa myös Pekan hyödyttömäksi kirjaaminen. Näkökulmastaan Pekka näyttäytyy yritteliäänä yksilönä ja protestanttisen etiikan mukaisesti ahertajana, mutta toteuttaa ahertajan ihannetta väärin keinoin. Huijareita, kaupustelijoita ja katusoittajia ei nähdä oikeina, todellisina töinä,

mutta Pekka, joka yhä uskoo markkinatalouteen ("vaikka markkinatalous ei usko häneen" (IO 236)), toteuttaa uskollisesti työmyyrän ihannetta eikä alistu yhteiskunnan tukien varaan.

Mikä varattomuuteen liittyvänä nähdään huonona ja jopa yhteiskuntaa rasittavana, joutilaisuus ja työnteon puute kääntyy varakkaiden keskuudessa päinvastoin hyväksyttäväksi, jopa heitä määrittäväksi tekijäksi. Kimmo luonnehtii itseään entiseksi yrittäjäksi, joka nyt seuraa kaikkea etäämmältä (IO 55). Toisin sanoen hän on tällä hetkellä työtön, mutta yhteisössä sallitulla tavalla. Joutilaisuudesta kertoo myös Kimmon arki:

Hänen oli mahdollisuus jäädä nahkaiseen keinutuoliin, jonka suunnittelijalla oli vaikeasti muistettava nimi. Halutessaan hän voisi saunoa ja kuljeskella kylpytakissa loppupäivän. (IO 179.)

Kimmoa kuvataan myös ajamassa autolla ympäriinsä, eikä romaanissa mainita muutoin Kimmon velvollisuuksista. Kimmo ja muut varakkaat, kuten ystävänsä Nyström, toteuttavat varakkuutta representoidessaan joutilasta luokkaa. Thorstein Veblenin joutilaan luokan käsite ilmentää ylempien luokkien tapaa, jolla se joutilaana olon kautta esittää muille luokka-asemaansa. Joutilas ylempi luokka ja sen elämäntapoihin kuuluvat piirteet nähdään ikään kuin mittapuuna ja normina muille luokille (Veblen 2002: 58). Sekä Kimmo että Pekka ovat osaltaan riippumattomia perinteisen työelämän kahleista. Vain toinen on kuitenkin aidosti joutilas, kun taas toinen on hyödytön. Kun Kimmo kuljeskelee kotonaan kylpytakki päällä (IO 179) kulkee Pekka kaduilla "kuin roska" haaveillen tupakkatakeista ja muista statusta esittelevistä hyödykkeistä (IO 165). Kun työtä tekemättömyys ei olekaan valinta, vaan olosuhteiden tai sattuman asettama pakko, työttömyys kääntyy hyödyttömyydeksi. Pekka ei ole Kimmon tapaan yhteiskuntaa hyödyttävä yksilö, vaan hänet nähdään yhteiskunnan resursseja kuluttavana, kuljeskelevana roskana.

4.2 Roolit suojana

Kuten aiemmin on esitelty, lika ja likaiseksi assosioituvat piirteet läpäisevät yksilön eri tasoilla. Vaikka varakkaisiin ja varattomiin liitetään **Ihmisen osassa** erilaisia lian muotoja, harva on vapaa likaiseksi kirjaamiselta. Likaiseksi kirjaamiseen liittyvät arvohierarkiat, jotka näyttävät romaanissa liittyvän juuri varakkuuden tasoon: varakkaisiin liitettävät lian muodot ovat sosiaalisesti hyväksyt-

tävempiä kuin muodot, joita yhdistetään varattomuuteen. Huonoksi ja arvottomaksi leimaaminen on suuri loukkaus identiteettiä kohtaan, joten romaanihahmoilla on erilaisia rooleja, joiden avulla he suojautuvat ulkopuolisen katseen likaiseksi kirjaamiselta.

Huomattavin rooleja käyttävä henkilöahmo romaanissa on Pekka. Hänellä on monia ominaisuuksia, joiden kautta hänet voidaan kirjata huonommaksi tai hyödyttömämmäksi kuin muut. Pekan henkilöahmossa esiintyy kaksi minää: minä, jota esitetään muille sekä yksityinen, ”oikea” minä. Muille Pekan rooli on esittää olevansa työelämässä: Pekan vanhemmilleen lähetetyistä postikorteista käy ilmi, että heille Pekka ylläpitää työssäkäyvän ja perheellisen ihmisen roolia (IO 25, 164). Todellisuudessa Pekka on työtön ja esittää erilaisia rooleja näytellessään hautajaisissa vainajien läheisiä (IO 65) ja etsiessään ruokakauppojen makkaramaistiaisista erilaisten hahmojen suojissa (IO 166). Haavekuvissaan ja toteuttaessaan roolejaan Pekka kokee olevansa samanlainen kuin muut:

Sitten Pekka alkoi tarkkailla miestä, joka hymyili tiskin takana ja siirsi otintaan tuotteesta toiseen kuin arvailen, mikä mahtaisi olla asiakkaan tämänkertainen valinta. Miehen valkoisessa takissa oli nimikyltti, jossa luki Kauko Pyrhönen, konsulentti. Hän oli tuotteidensa näköinen: makoisa, helposti lähestyttävä, hyytelömäinen ja selvästi perheellinen. Hänestä huokui selkeää perusonnea, aivan kuin hän olisi syntynyt nakkimeressä pieni makkarakruunu päässään. Pekka karkotti kateuden, sillä sisimmässään hän tunsu kuuluvansa Pyrhösen kanssa samaan heimoon, vaikka he lähestyivät asiaa tiskin eri puolilta. Kauko edusti yltäkyläisyyttä, hän nälkää. (IO 167.)

Roolit ovat keino toimia ”tavallisten” ihmisten joukossa, sillä Pekan oma minä on joukkoon vääränlainen.

Pekan roolit saavat hänet samaistumaan myös toiseen joukkoon, Tippuneisiin. Jos Pyrhösen kaltaiset ihmiset edustavat yhteiskunnan hyväksytyjä jäseniä, Tippuneet ovat yhteiskunnan pohjalle nimensä mukaisesti pudonneita. Pekan lähtiessä hautajaisista tyhjin vatsoin, hän riisuu roolinsa muiden kaltaisena. Yksin ollessaan, muiden katseilta piilossa hän kuljeskelee kuin roska. Kaupassakäynnin sijaan Pekka hankkii ruokansa inhoa ja vastenmielisyyttä herättävällä tavalla roskasäiliöistä. Kuvaus on groteski, mutta osoittaa katseiden merkityksen. Kun Pekka putoaa roskasäiliöön, hänen hahmonsa ikään kuin täydellistyy:

Sormet haroivat pussin solmua, mutta hän ei saanut siitä otetta, ja nitkauttaessaan itseään parempaan asentoon Pekka tipahti säiliöön. [– –] Hän halusi kokea ja aistia sen, mistä tippuneet olivat hänelle kertoneet. Roskasäiliö on oma maailmansa, riittävän pieni, suhteellisen rauhallinen ja sijainniltaan hyvä. Olet poissa ihmisten maailmasta, mutta silti aivan heidän keskellään. Luukun avaamalla näet tähdet ja sen sulkemalla oman sisimpäsi. (IO 76.)

Pekka vertautuu roskaan, jota hän myös syö. Kyse on kuitenkin näkökulmasta: Pekan näkökulmasta roskapönttöön heitetty ruoka on aarre (IO 77). Hänen todellinen arkensa ja asuinpaikat ovat halveksuttuja, mutta hän itse näkee elämänsä täynnä mahdollisuuksia.

Kokemus vääränlaisuudesta ja rooleista läpäisee romaanihenkilöt varakkuuden tasosta huolimatta. Varakkuutta eläessään ja representoidessaan Kimmo kokee joutuvansa madaltamaan ja hillitsemään itseään, muuttamaan itsensä näkymättömäksi ja hajuttomaksi. Hän pyrkii omaksumaan varakkaiden habituksen ja kulttuurin sen sijaan, että hän todella olisi osa ryhmää eli varakas. Kun Kimmo alentuu alempien heimojen tapaan tunnekuohun vietäväksi, paljastuu, että kyseessä on vain Kimmon ylläpitämä rooli:

Raivo mellasti päässä ja möyhi kiimat, halut ja toiveet tunnistamattomaksi mäskiksi, joka pulputti ja nostatti löyhkää. Yhtäkkiä hän halusi perustaa perheen, erota ja sada tapaamisoikeuden. [–] Hän halusi vuokrayksiön huonolta alueelta ja katsastamattoman auton. Hän halusi toimeentulotukea ja ruman naisen. Hän halusi ansiosidonnaisen työttömyysturvan ja valmismaksalaatikon. Hän halusi sen mitä vihasi. Ja vihasi sitä, mitä halusi. (IO 196.)

Halu kuulua johonkin yhteisöön saa Kimmon näkemään alemmaksi luokittelemansa ryhmän, vähempivaraisten, samankaltaisuuden tavoittelemisen kohteena. Samalla hän huomaa oman habituksensa erilaisuuden ja vääränlaisuuden. Hän ei kuulu sinne, minne haluaisi, mutta kuuluu sinne, mitä ei halua.

Roolien avulla suojaudutaan työttömyyteen yhdistettävän yhteiskunnallisen stigman lisäksi sosiaalisen stigman aiheuttamalta negatiiviselta kirjaamiselta. Romaanin alussa, kun Salme kertoo kirjailijalle perheestään, Salme luonnehtii äidin silmin Pekan vajavaisuutta, änkytystä:

[– –] Pekka muutti metsään kahdeksi päiväksi. Sieltä se tuli sen änkytysvian kanssa takaisin. Vähän ennen murrosikää sitten tuommoinen vaiva. Änkytys erottaa ihmisen muista juuri siinä iässä kun se alkaa etsiskellä sitä yhteyttä. (IO 22.)

Salme näkee Pekan änkytyksen erottavana piirteenä, ominaisuutena, joka erottaa Pekan muista stigmaa vailla olevista ”normaaleista”. Änkytyksen stigma ilmenee vain muiden romaanihenkilöiden kuvauksissa Pekasta, eikä Pekan omissa kuvauksissa itsestään. Pekan katse omaan itseensä näyttää vain havainnot lian muodoissa, mutta änkytys on vaiva, jonka Pekka piilottaa itseltäänkin.

Epänormaaliuden käsite liittyy olennaisesti stigman tunnistamiseen. Stigmaa kuvataan yksilön ominaisuudeksi tai ominaisuudeksi tyypistetty stereotypiaksi, joka arvotetaan aina negatiivisesti. (Goffman 1984: 12–15). Stigmatisoitu ominaisuus on kuin negatiivista sosiaalista pääomaa. **Ihmi-**
sen osassa stigma on merkki huonommuuden, lian tai arvottomuuden kirjautumisesta yksilöön erottamattomasti. Samoin kuin Pekalla, myös Kimmo saa stigman romaanin lopussa, kun Biko ja Pekka leikkaavat Kimmon kielen irti (IO 256–261). Kimmolta otetaan pois hänen menestymisensä avain, puheen lahja. Salme ajattelee kuullessaan Kimmon pahoinpitelystä, että ”jos sen kielen olisi heti saanut takaisin ja kirurgit olisivat sen kytkeneet takaisin siihen tynkään, mies olisi puhunut elämänsä loppuun melkein virheettömästi” (IO 275–276). Kimmon menestyksen ja varakkuuden lähde, kieli niin elimen kuin puheen muodossa, leikataan Kimmosta kirjaimellisesti irti, jolloin hän on vajaa – niin muiden kuin yhteiskunnan silmissä.

Vaikka romaanissa on huonoksi ja likaisiksi arvotettuja ominaisuuksia ja identiteettejä, kaikki eivät pääse negatiivista arvottamista täysin pakoon roolien taakse. Biko, Maijan aviomies, toimii bussikuskina, joten yhteiskunnan näkökulmasta hän on toimiva osa yhteiskuntana toimivaa koneistoa. Biko kuitenkin poikkeaa muusta yhteisöstään huomattavasti ulkoiselta habitukseltaan. Hän ei ole kantasuomalainen, mikä ilmenee hänen tummassa ihonvärissään. Bikon ulkonäkö ulkoistaa hänet muukalaiseksi, kuten Salmen katseesta huomaa heidän ensitapaamisellaan. Salmen katseen myötä Biko tyypistyy ”pikimustaksi henkiolennoksi” (IO 26.) Kielimuurin takia Biko ei saa sanan mukaisesti sananvaltaa, vaan Maija toimii hänen viestinsä välittäjänä. Tämä ulkoistaa myös Bikon kerronnan tasolla, joka romaanissa nousee tärkeään tulkinnalliseen kontekstiin. On esitetty, että mustaan työväenluokkaan kirjautuu ominaisuuksia, joka voi kääntyä ylempien yhteiskuntaluokkien resurssiksi tai jäädä negatiiviseksi leimaksi (Skeggs 2014: 27–28; ks. myös

Skeggs 1997). Bikon tapauksessa ihonväri aiheuttaa negatiivisen arvon kirjautumisen, jota ei voi peittää roolilla, kuten Pekan tapauksessa

Ihonväri ja negatiivisen arvon kirjautuminen aiheuttaa sen, että Bikoon suhtaudutaan erilaisena tai anomaliana, vaikka hän toimisikin moraalisesti puhtaammin kuin muut ympärillään:

Kun nainen oli saanut vaivoin rattaat sisään ja kiinnittänyt ne kaiteeseen, hän alkoi katsella istumapaikkaa. Nuorisojoukko oli vallannut viimeiset paikat rattaiden vierestä. Nainen sanoi asiasta, mutta joukko ei häntä kuunnellut. Biko näki tilanteen peilistä ja sanoi mikrofoniiin:

- Voiko antaa naisi paikka?

- Mitä vittua se mokkakulli sanoi?

Nuorisojoukon suuripoisin otti ilmaherruuden ja alkoi solvata Bikoä moninaisin sanakääntein, josita Biko ei ymmärtänyt puoliakaan. Sävyä hän tajusi, mutta ei välittänyt siitä, vaan sanoi asiansa uudelleen toivoen saavansa matkustajista edes jonkun puolelleen.

- Keskity pikipää siihen ajamiseen, et joskus vittu päästään tonteille.

[- -]

Kukaan matkustajista ei kiinnittänyt välikohtaukseen huomiota. Biko yritti vielä kerän mikrofonin kautta, koska hän tiesi, millaista oli huojuä seisten kotimatka raskaan työpäivän ja päiväkotireissun jälkeen.

- Voisi antaa se paikka jos ajattele vähä?

- Voisi vettä kätte omaa maasa ja tulla tänne vasta kun on kieli haltu! (IO 230.)

Bikon hyvät aiheet peittyvät erilaisen ulkonäön ja huonon kielitaidon alle. Inhimillinen myötätuntoisuus saa osakseen haukkumista ja solvauksia. Biko supistuu stereotyyppiseksi huonon suomen kielen taitavaksi ulkomaalaiseksi. Myöhemmin Biko irtisanoutuu jalosti linja-autokuskin työstään omasta tahdostaan ja valitsee halveksutun työttömän roolin sen jälkeen, kun hän joutuu sanaharkkaan nuoren teinijengin kanssa.

Romaanissa Bikon henkilöä hahmo muodostuu muiden henkilöiden näkökulmasta käsin, sillä ensimmäinen ja ainoa Bikon fokalisoinnin kautta kerrottu kohtaaminen sijoittuu romaanin loppuun, viimeiseen osaan. Bikosta muodostuu myös lukijalle stereotyyppinen kuva, ulkoa päin luonnehdittu ennako-oletus. Tämä stereotyyppittely muodostuu muiden henkilöiden näkökulmista, kuten romaanin rakenteeseen kuuluu, mutta Bikon hahmossa kapeat ja ennakkoluuloiset käsitykset muodostavat koko henkilöä hahmon tulkinnan. Esimerkiksi aiemmin mainittu Salmen näkemys

Bikosta punasilmäisenä henkiolentona tuottaa vähintäänkin uhkaavan mielikuvan. Kun kerronta siirtyy kuvaamaan tapahtumia Bikon silmin, puhe on kaunista ja selkeää:

Biko olisi halunnut kertoa aatoksiaan pitkin sivulausein, hän olisi halunnut hallita kaikki vivahteet, sävyerot ja yksityiskohtaiset adjektiivit. Häntä ärsytti suunnattomasti, että maassa oli vain yksi ihminen, joka tiesi tarkasti mitä hän tunsu. Kaikki muut ihmiset olivat pitkän kielen päässä, jossain siellä kaukana, horisontissa. (IO 233.)

Yhteisen kielen puute pakottaa Bikon turvautumaan fyysisyyteen, joka romaanissa liitetään vaarallisina ja alempina nähtyihin ihmisiin. Romaanin lopun väkivaltakohtauksessa Pekka ja Biko "puhdistavat" Kimmon moraalista liasta samaan aikaan, kun hän saa pysyvän stigman kautta hyödyttömän leiman aivan kuten hekin. Samalla Pekka ja Biko kuitenkin täydellistävät ajatuksen villistä ja vaarallisesta varattomasta.

Stigmatisointi voi ulottua laajemmalle kuin yhteen ihmiseen. Bikon kulttuurisesti vääräksi tulkittu habitus ulottuu symbolisesti myös Bikon perheeseen, eli Maijaan ja heidän yhteiseen tyttärensä. Maijan tukeutuminen leipäjonoon on jo itsessään hänelle häpeällistä, mutta sen julkitulemisen pelko paljastaa myös muita häntä likaavia asioita:

Ne tietävät, että minun kassi on täynnä viimeisen päivämäärän lihaa. Ne luulevat että minä olen vakioasiakas. Ne tietävät, että minulla on tyhmä musta mies. (IO 245.)

Bikon ja Maijan lapsi puolestaan on Maijan mukaan "mustavalkoinen" (IO 111). Sanoessaan lastaan mustavalkoiseksi Maija luonnehtii samalla romaanin tarkkarajaista suhtautumista likaan. Romaanissa ei ole olemassa ei ole harmaata – vain valkoista ja mustaa.

5 Lopuksi

Ihmisen osa romaanissa **Ihmisen osa** on olla muiden katseiden armoilla. Kuten olen pyrkinyt perustelemaan tässä tutkielmassa, lika muodostuu suhteessa muihin ja suhteessa varakkuuteen. Mary Douglasin paljon siteerattu lause ”lika on vain materiaa väärässä paikassa” luonnehtii myös osuvasti **Ihmisen osan** yhteiskuntaa. Lika liitetään erontekoon eri keinoin, kuten vierauden kokemuksen, negatiivisten mielikuvien tai rinnastamalla ihminen liaksi keinoin. Kun henkilöahmo muodostaa käsityksen tietystä luokasta tai toisen hahmon asemoitumisesta yhteiskunnassa, hän tekee luokittelua arvopohjaisesti, mutta perustaen määritelmän tulkintaan liasta. Samaan aikaan lukijalle välittyy kanava **Ihmisen osan** yhteiskuntaan, näkemys siinä vallitseviin käsityksiin niin erilaisista ihmisryhmistä ja vallasta. Kuten olen pyrkinyt esittelemään, sen sijaan, että tietyt joukot olisivat absoluuttisen puhtaita ja toiset likaisia, lika läpäisee jokaisen ihmisen katsomatta varallisuuteen.

5.1 Ihmisen osa yhteiskunnassa ja lian motiiveja

Olen tässä tutkielmassa tarkastellut romaanissa esiintyviä erilaisia lian muotoja, jotka artikuloituvat tulkinnoista varakkuuden asteesta. Tutkimuskysymyksinäni olivat:

- Millä tavoin **Ihmisen osassa** koetaan samuutta tai erilaisuutta?
- Millaisia lian muotoja romaanihenkilöt yhdistävät toisiinsa ja itseensä? ja
- Millaisia hierarkioita ja valtasuhteita näistä likäkäsityksistä muodostuu?

Ihmisen osassa jako ”meihin” ja ”heihin” perustuu varakkuuteen: sen kokemiseen, näkemiseen ja elämiseen. Bourdieulaisen luokkahabituksen sijaan **Ihmisen osassa** muodostuu varakkuushabitus, jossa tietyn asteista (varakasta tai varatonta) habitusta eletään ja esitetään muille, jotka puolestaan näkevät ja arvottavat habituksen. Henkilöahmojen katseiden kautta muodostuu jako varattomiin ja varakkaisiin. Nämä joukot ovat selväpiirteisiä ja homogeenisiä joukkoja, joiden yksilöihin kirjautuvat niin samat lian muodot kuin myös stereotypiat ja arvot kuin yleisesti joukkoon itsessään. Yksilöt luokitellaan tiettyyn joukkoon kuuluvaksi siitäkin huolimatta, että ro-

maanin aikana ennakko-oletuksia sekä varattomuuteen ja varakkuuteen liitettyjä käsityksiä rikotaan toistuvasti. Tietyt käsitykset hyvästä ja huonosta, arvokkaasta ja arvottomasta pitävät kuitenkin pintansa.

Tavat, joilla erontekoa varattomien ja varakkaiden välillä romaanissa muodostetaan, ovat riippuvaisia katseen suunnasta. Eroja koetaan vierauden kokemuksen ja kulttuurisen eron kautta. Esimerkiksi kaukana varakkuuden vaikutuspiiristä, varattomuudesta katsottuna varakkuus sekä näyttäyty haaveilun ja ihannoinnin kaukaisena kohteena että ruumiillistuu rikkaan itsekkään yrittäjänsä stereotyyppinä. Varattomuus puolestaan näyttäyty varakkaille jätteen tai roskan kaltaisena, hyödyttömänä asiana, johon yhdistetään voimakasta vierauden kokemusta.

Vierauden kokemusta tehostaa varakkaiden rinnastaminen eläimiin. Ihmisille eläimet ovat inhimillisen järjen tavoittamattomissa, minkä lisäksi taiteessa ja kirjallisuudessa eläintä kuvataan perinteisesti vapauden symbolina. Samanlaista rajatonta vapautta, myös negatiivisesta näkökulmasta, yhdistyy romaanissa varakkuuteen. Sosiokulttuuriset erot ja vieraus näkyvät romaanissa eläinmetaforien kautta. Kun ihminen ei ole kuin eläin, vaan *on* eläin, metaforan kautta toista ihmistä kuvataan vieraana ja kulttuurisesti etäisenä – niin etäisenä, että hän rinnastuu enemmän eläimeen kuin puhujaan, ihmiseen. Metafora kantaa kielikuvana lisäksi erilaisia sivumerkityksiä. Näiden merkitysten kautta myös ihmiseen liittyy samoja sivumerkityksiä, jotka voivat vaihdella arvokkaasta halveksittuun. Tulkinta vaihtelee, kun toista kuvataan esimerkiksi rotaksi tai hanheksi. Metaforan käyttö itsessään voimistaa kahden puhujan ja metaforan kohteen luomien joukkojen eroa, sillä kielikuva kantaa näkemyksiä arvo- ja tapaeroista. Habitus, jota kuvataan eläinmetaforan kautta, ei ilmaise enää luokka-asemaa tai toisen joukon erottautumista toisista ihmisistä, vaan viittaa siihen, että kyseessä on ihmisjoukon sijaan toinen eläinlaji. Modernissa yhteiskunnassa ihmisen voidaan nähdä olevan myös eläintä arvoasteikossa korkeammalla, joten eläinmetafora osoittaa myös arvojärjestystä: toinen, eläimeen rinnastettava, on alempana kuin minä.

Ihmisen osassa lian muotoja on kaksi: konkreettinen, fyysinen lika ja abstrakti, moraalinen lika. Lika muodostuu romaanissa näkyvästi esimerkiksi roskeen tai jätteeseen liittyvillä viittauksilla. Tällöin tietyn joukon elinympäristö ja esimerkiksi koti saa analogian roskapöntöstä ja samalla niihin liitetään samoja mielleyhtymiä kuin roskapönttöön. Esimerkiksi "tippuneiden puistossa" ihmiset lojuvat pitkin poikin samalla tavoin kuin roskat: turhat ja hylätyt tavarat, jotka pilaavat maiseman. Ihmisen ja roskapöntön rinnastaminen tuottaa myös tulkinnan kontrollin puutteesta sekä liittyy halveksunnan osaksi katsetta. Halveksunta ja huonoksi arvottaminen liittyy kokonaisvaltaisesti ihmisen habitukseen, elinympäristöön ja identiteettiin. Kun kyse on identiteetissä olevasta liasta, ihannetilaan pääseminen ja arvoasteikolla nouseminen on vaikeaa, ellei mahdotonta. Tällöin yksilön osana on tulla kirjatuksi likaiseksi.

Sen sijaan piilevä lika, eli moraalisiin kytköksissä oleva lika muodostuu arvomaailmasta. Tällainen abstrakti lika on romaanin yhteiskunnassa hyväksyttyä, sillä tavanomaiset optiojärjestelmä ja johtajien palkitsemiskäytäntö ovat muiden mielestä jollakin tapaa moraalittomia ja huonoa makua osoittavia. Moraalinen lika vaikuttaa olevan romaanin yhteiskunnassa kuitenkin hyväksyttyä, kun se liittyy yhteen joukkoon, varakkaisiin. Varakkaisiin yhdistetty moraalinen lika, joka nähdään esimerkiksi piittaamattomuutena liikennesäännöistä, stigmatsoi varakkaiden koko harvalukuisen joukon likaiseksi. Varakkaiden on kuitenkin mahdollista puhdistua moraalista liasta. Romaanin lopussa kärsitty vankeustuomio ja varakkuuden katoaminen ikään kuin katarttisesti puhdistaa Kimmon moraalista liasta. Viimeinen puhdistumisen symboli, Bikon ja Pekan väkivallanteke, jossa Kimmolta irrotetaan kieli, poistaa lopullisesti Kimmon mahdollisuuden palata kielen ja sanojen voimalla toimivaan markkinatalouden maailmaan, jossa hän on ollut menestyjä. Samalla Kimmo saa fyysisen stigman, hyödyttömyyden leiman, mutta puhdistuu moraalista liasta. Biko ja Pekka puolestaan likaantuvat moraalisesti, mutta heidän yhteydessään moraalinen lika artikuloituu varakkailla siedetyn halveksunnan sijaan fyysisenä hallitsemattomuutena ja tuomittavana tekona.

Varakkuuden ja lian artikulaatiot korostavat erilaisia arvohierarkioita ja arvostuksia, joita varakkuuteen tai varattomuuteen liitetään. Artikulaatioteoria esittelee artikuloinnin yhdistävän kaksi

näennäisesti irrallista asiaa tai käsitettä, jotka yhdessä tuottavat uusia, osistaan poikkeavia merkityksiä (mm. Karvonen 1993). Varakkuus tai varattomuus artikuloituu myös eri tavoin silloin, kun niihin liitetään samanlaisia liian muotoja. Kun Kimmo rikkoo lakia ajamalla ylinopeutta tai ajamalla Helenan lapsen yli, lika kirjautuu häneen, mutta varakkuus toimii ikään kuin suojana, jonka suojissa hän ei tule leimatuksi. Laittomuuksien myötä Kimmon elinpiiri ei myöskään täysin muutu, sillä taloudellisen pääoman avulla hänen ei tarvitse luopua asunnostaan tai autostaan – teoriassa vain sakkojen maksaminen riittää ”puhdistamaan” hänet. Toisin on Bikon ja Pekan tapauksessa. Koska Pekkaan ja Bikoon on varattomuuden kautta kirjattu ja kirjautunut negatiivisia ominaisuuksia, Kimmoon kohdistunut väkivalta voimistaa huonommuutta entisestään ja stereotyyppiat huono-osaisesta ja vaarallisesta varattomasta ikään kuin täydellistyvät. Varattomuus ja varakkuus yhdistettynä joutilaisuuteen näyttävät myös varakkuuserojen arvoerot. Kimmon joutilaisuus ei ole laiskuutta, vaan haluttu tila. Pekka työttömänä puolestaan on hyödytön ja roskan kaltainen asia, huolimatta siitä, että hän ei tukeudu yhteiskunnan tukiin. Varattomuus asettuu romaanissa selvästi erilaisten artikulaatioiden myötä alempiarvoiseen asemaan.

Lian tarkastelussa kolmas tutkimuskysymys liittyi valtaan ja hierarkiaan. Valta on yleinen näkökulma sosiaalisen jakaantumisen, luokkajärjestyksen ja luokittelun tutkimuksessa. Esimerkiksi yhteiskuntaluokkien tutkimuksessa ylemmillä luokilla nähdään usein olevan vaikutus- ja päätösvaltaa alempiin luokkiin (mm. Skeggs 1997, 2014). Negatiiviseksi arvottaminen tulkitaan olevan toimintaa, jota ylemmät luokat tekevät valta-asemastaan käsin. Alemmat yhteiskuntaluokat representoivat huonompina, arvottomampina tai muutoin negatiivisesti yhdistettävänä tapoina verrattuna ylempiin luokkiin. Kun mahdollisuuksien tasa-arvo liitetään eri perusteiden muodostettujen ryhmien tarkasteluun, tarkastellaan ryhmien välisiä eroja tasa-arvon ihanteen kautta. Hannu Ruonavaaran (2004: 104) mukaan eriarvoisuuden näkökulma tuo tällöin väistämättä sosiaalisen jakautumisen tarkasteluun mukaan moraalisuuden aspektin. Erilaisen luokittelun tutkimuksen ei Ruonavaaran mukaan kuitenkaan tarvitse sisältää valta-asetelmien ja sitä kautta eriarvoisuuden tarkastelua (mp.)

Ihmiseen liittyvän liian suhde vallankäyttöön on Olli Lagerspetzin määritelmän mukaan erottamaton. Hän esittää, että määrittelyssä, joka koskee ihmisen likaa, tarkastellaan asiaa, joka koskee

häntä. Kun määritellään joku likaiseksi, määrittelijästä tulee vallankäyttäjä ja likaiseksi määritelty asettuu uhrin rooliin. (Lagerspetz 2008: 276.) Lagerspetz kertoo esimerkin sairaanhoitoalalta, jossa kuvataan suoliavannetta tarvitsevaa henkilön ajatuksia: ”Ja nyt sinä reagoit niin kuin kaikki muut; ei *pussi* sinua inhota. Sinun silmissäsi minä olen tuo pussi. *Minä* olen inhottava” (mp. 287; kursiivi Lagerspetz). Samalla tavalla **Ihmisen osassa** varakkuus vaikuttaa likaisuustulkintaan jostakin henkilöstä; likaiseksi tulkittava ominaisuus ikään kuin valtaa henkilön kokonaisuudessaan sekä värjää, tai pikemmin likaa luokittelevan katseen ja sen kohteen.

Analyysissäni olen pyrkinyt pääosin Ruonavaaran esittelemään tarkastelutapaan eli tarkastelemaan sosiaalisia luokitteluja ilman, että eriarvoisuus tai vallan teemat nousevat analyysissä korostetusti esille. Valta-asetelmien ja eriarvoisuuden sulkeminen analyysin ulkopuolelle on tutkimuskohteenä olevan romaanin puitteissa kuitenkin vaikeaa. **Ihmisen osassa** valta-asetelma on komplisoitunut. Tietyllä tapaa lian näkökulmasta varakkuus näyttäytyy pintatasolla hyvän ja puhtaan normina tai ihanteena, johon rinnastettuna varattomuus ilmenee huonompana, likaisempana tai hyödyttömämpänä. Tällöin romaanikontekstissa eriarvoisuuden tarkastelu vaikuttaisi merkityksekkäältä tutkimuspolulta. Syvempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että henkilöhahmojen näkökulmasta romaanin yhteiskunnassa, fiktiivisessä Suomessa, jokainen kokee tietynlaista liikaantumista omassa identiteetissään. Jos varakkuus on pintapuolisesti puhtaan ihanne, moraalisena lian tarkastelussa huomataan, että varakkuuteen liitetään aineettomia ja abstraktimpia lian olomuotoja.

Ihmisen osassa valta likaiseksi määrittämisestä ja arvottamisesta vaikuttaa ensi silmäyksellä olevan luokkatutkimusta mukailevasti ylemmillä ja varakkaammilla luokilla, mutta syvempi tarkastelu paljastaa likaisuuden tasa-arvon. Romaanissa on useita sivuhenkilöitä, joiden elämänkulku paljastaa heidän olleen varakkaita, puhtaita, ennen putoamistaan yhteiskunnan turvaverkkoon. Arvon ja lian muodostumisessa sattuman rooli on suuri mutta piilevä, sillä vaikka esimerkiksi varakkuudesta muodostuu käsitys siitä, että kovalla työllä kaikkien on mahdollista saavuttaa kyseinen ihanne, sen saavuttaa vain sattuman kaupalla – samoin kuin sen voi samaan tapaan menettää. Olli Lagerspetz esittää ihmistä koskevien likaisuusarvostelmien kytkeytyvän inhimilli-

seen julmuuteen ja hellyyteen (Lagerspetz 2008: 276). Myötätunnon puute ja inhimillinen välittäminen liittyvät erottamattomana osana myös **Ihmisen osan** maailmaan. Romaanin likaisuuskäsitksissä ei oteta huomioon aiemmin kerrytettyjä pääomia, kuten aiempaa varakkuutta tai kertyneitä työvuosia. Sen sijaan ajankohtainen hyöty, jonka yksilö tuottaa yhteiskunnalle ja joka kulminoituu varallisuuteen, on ainoa merkityksellistä arvoa muodostava asia. Tällöin tietyistä yksilöistä muodostuu ylijäämää: yhteiskunnalle tarpeettomia ja hyödyttömiä osia.

Näennäisen irrallisilta tuntuvat asiat – lika ja hyöty – yhdistyvät Mona Mannevuon mielenkiintoisessa teoksessa **Ihmiskone töissä – Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa** (2020). Mannevuon tarkastelee teoksessaan suomalaista hyödyllisen työläisen ihannetta, joka muotoutui työelämän kantavaksi näkemykseksi sotienjälkeisessä Suomessa. Sen sijaan, että ihminen olisi itsessään tärkeä ja olennainen osa yhteiskuntaa, muun muassa terveydestä ja puhtaudesta huolehtiminen nähtiin velvollisuutena ei oman edun vuoksi vaan kansakunnan edun. (Mannevuon 2020: 140.) Työläinen siis nähtiin ja kenties nähdään edelleen *ihmiskoneena*, joka palvelee ennen kaikkea yhteiskunnan etua työnteollaan ja hyödyllisyydellään (mp.) Mannevuon esittää myös, että pohjoismaisten hyvinvointiyhteiskunnat rakentuvat työlle, tuottavuudelle ja tehokkuudelle. Uutteruuden ihannetta tavoitellessaan hyvinvointiyhteiskunnan ”työkansalainen” ahertaa paikkansa eteen. (Mannevuon 2022: 125.)

Ihmisen osassa yhteiskunnan tukea yleensä epäonnen tai sattuman kautta tarvitsevat eivät täytä Mannevuon ”ihmiskoneen” ihannetta, vaan ovat joko piilotettuja ja hyljättyjä osasia (Tippuneet Tippuneiden puistossa) tai esillä ikään kuin varoittavana esimerkkinä tai monimuotoisuutta ilmentävässä (ruokajono hyvän asuinalueen reunamilla). Varakkuus artikuloituu romaanin hyvinvointivaltion kontekstissa hyvänä ja käyttökelpoisena, kun taas varattomuus artikuloituu huonoksi ja hyödyttömäksi. Vaikka likaisuus ylipäänsä on romaanissa tasa-arvosta – jokainen on jollakin tapaa likainen – on katse hyödyttömiin julma. Kimmon muodostama polarisoitunut näkemys varallisuusluokkien välillä muodostaa kahtiajaon: he, jotka maksavat, ovat pystyviä ja he, jotka eivät maksa, ovat kyvyttömiä sekä hyödyttömiä. Lagerspetzin luonnehtima inhimillisyyden puute ihmisiin kohdistuvissa likaisuusarvostelmissa nousee romaanissa voimakkaasti esille. Mannevuon näkemykset ihmiskoneista ja työkansalaisista ovatkin karuja, mutta **Ihmisen osan**

yksilökuvaus ja laajemmin eri näkökulmista hahmottuva yhteiskuntakuva tukee näkemystä yksilöstä osana koneistoa, jota kutsumme yhteiskunnaksi.

Työ on Ihmisen osassa tärkeä ihmistä määrittävä piirre. Romaanissa määrittyy omalaatuinen arvoasetelma, joka näkyy esimerkiksi silloin, kun tarkastellaan työttömyyttä. Omaehtoinen työttömyys, jonka voi saavuttaa esimerkiksi vaurastumalla, on sosiaalisesti paheksuttavaa. Tähän liittyy olennaisesti ajatus joutilaasta luokasta. Yksilöt, jotka ovat työelämän ulkopuolella ja varattomia, ovat hyödyttömiä ja saavat osakseen arvostelua. Heidät rinnastetaan roskiksi, hyödyttömiksi ja heitä, jotka eivät pyri osaksi työelämää, ovat Tippuneita. Työttömyys on ominaisuus, joka antaa yksilölle negatiivisen stigman ja aiheuttaa negatiivisten piirteiden yhdistämisen. Työtön on joko "Tippunut" tai "haisevan rikas".

5.2 Reflektio ja jatkotutkimusaiheet

Tutkielman aihe oli tarkastella likaa ja sen näkemistä ja kokemista. Aihe on hyvin teoreettinen ja kulttuuritieteissä maltillisesti tutkittu, joten tutkielmasta tuli osittain monitieteellinen, vaikka tutkimustausta onkin sosiologiassa ja kirjallisuudentutkimuksessa. Lähtökohtana on kuitenkin pääosin humanistinen näkökulma. Monitieteellisyys on kuitenkin ollut välttämättömyys, sillä likaa ja luokkia on tarkasteltu monitieteellisesti. Tämä tutkielma voi myös olla keskustelunavaus laajempaan lian ja luokkien tutkimiseen ja ehkä monipuolista nykypäivänä jälleen herännyttä luokkatutkimusta.

Likaan liittyviä aiheita, sivujuonteita, jotka tämän tutkielman puitteissa oli rajattava ulkopuolelle, nousi analyysin aikana monia. Esimerkiksi irrallisilta tuntuvat viittaukset eläimiin ja luontoon voisivat nostaa esiin antroposentrisen yhteiskunnan ja lian artikulaatioina mielenkiintoisia tulkin-toja. Tutkimuskohteenani ollut romaani ja Hotakaisen muut teokset ovat myös eittämättä kielellisesti rikkaita. Hotakainen käsittelee sivujuonteena likaa huomattavan usein romaaneissaan, joten tutkimuskenttää rikastaisi likaan liittyvä kielitieteellinen tutkimus esimerkiksi semantiikan saralla.

Esimerkiksi Hotakaisen teoksissa **Klassikko** ja **Juoksuhaudantie** käsitellään yhteiskuntaluokkia, joiden tarkastelussa liika voisi tuottaa mielenkiintoisia artikulaatioita. Yhteiskuntaluokkien tutkimuksessa likaiseksi määriteltyjen ihmisryhmien tutkimus voisi sijoittua eriarvoisuuden tutkimukseen. Tämän tutkielman sivuamaa lian ja talouden merkitysten tutkimusta voisi laajentaa Armi- sen ehdottamaan kapitalismikritiikin tutkimuksen tapaan Kari Hotakaisen hyvinvointiyhteiskun- tatrilogian muihin osiin, eli **Luonnon lakiin** ja **Jumalan sanaan**. Tutkielmassani talous saa ikään kuin ylimääräisen henkilöhahmon muodon, jonka tutkimusta olisi syytä jatkaa.

Lähteet

Tutkimuskohde

Primaariaineisto

Hotakainen, Kari 2009: Ihmisen osa. Helsinki: Siltala.

Hotakainen, Kari 1993: Bronks. Porvoo: WSOY.

Hotakainen, Kari 1995: Syntisäkki. Porvoo: WSOY.

Hotakainen, Kari 1997: Klassikko. Helsinki: WSOY.

Hotakainen, Kari 1999: Sydänkohtauksia, eli kuinka tehtiin Kummisetä. Helsinki: WSOY.

Hotakainen, Kari 2002: Juoksuhaudantie. Porvoo: WSOY.

Hotakainen, Kari 2004: Iisakin kirkko. Helsinki: WSOY.

Hotakainen, Kari & Pärn, Priit 2004: Satukirja. Helsinki: WSOY.

Hotakainen, Kari 2005: Punahukka. Helsinki: WSOY.

Hotakainen, Kari 2006: Huolimattomat. Helsinki: WSOY.

Hotakainen, Kari & Lehtola, Juha 2009: Kuka kukin on. Helsinki: Kirja kerrallaan.

Hotakainen, Kari 2011: Jumalan sana. Helsinki: Siltala.

Hotakainen, Kari 2013: Luonnon laki. Helsinki: Siltala.

Hotakainen, Kari 2018: Tuntematon Kimi Räikkönen. Helsinki: Siltala.

Hotakainen, Kari 2020: Tarina. Helsinki: Siltala.

Hotakainen, Kari 2022: Opetuslapsi. Helsinki: Siltala.

Klassikko. 2001. Ohj. Kari Väänänen. Tuotantoyhtiö: Sputnik Oy.

Juoksuhaudantie. 2004. Ohj. Veikko Aaltonen. Tuotantoyhtiö: Kinotar Oy.

Ihmisen osa. 2018. Ohj. Juha Lehtola. Tuotantoyhtiö: Bufo.

Sekundaarilähteet

Majander, Antti 15.8.2009: "Postikortti pieleen menneeseen maailmaan". Helsingin Sanomat. <https://www.hs.fi/kulttuuri/kirja-arvostelu/art-2000002588311.html>. Viitattu 3.8.2023.

Majander, Antti 25.12.2014: "Ihmisen osa alkoi hylätystä monologista". Helsingin Sanomat. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000002787994.html>. Viitattu 27.8.2023.

Ravi, Reetta 5.2.2010: "Kari Hotakainen saa Runeberg-palkinnon". Kaleva. <https://www.kaleva.fi/kari-hotakainen-saa-runeberg-palkinnon/2345292>. Viitattu 3.8.2023.

Kolehmainen, Ritva 14.8.2009: "Kari Hotakainen – Ihmisen osa". Keskisuomalainen. <https://www.ksml.fi/paikalliset/2881853>. Viitattu 3.8.2023.

Kirjasampo.fi: Kari Hotakainen. Suomalaisten kirjastojen kirjallisuusverkkopalvelu Kirjasampo. https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123175927844363. Viitattu 7.8.2023.

Kustannusosakeyhtiö Siltala: Kari Hotakainen. <https://www.siltalapublishing.fi/kirjailijat/kari-hotakainen/>. Viitattu 8.8.2023.

Näytelmät.fi: Sydänkohtauksia, eli kuinka tehtiin Kummisetä. Suomen Näytelmäkirjailijat ja Käsikirjoittajat ry:n ylläpitämä sähköinen näytelmäluettelo ja näytelmien lataamis-, tulostamis- ja monistusoikeuspalvelu Näytelmät.fi. <https://naytelmat.fi/play/sydankohtauksia-eli-nain-tehtiin-kummiseta>. Viitattu 9.11.2023.

Tutkimuskirjallisuus

Airaksinen, Timo 2010: Saasta. Helsinki: Johnny Kniga.

Arminen, Elina 2015: Ostettuja, myytyjä ja varastettuja tarinoita: Tavaroituminen Kreetta Onkelin Kutsumuksessa, Kari Hotakaisen Ihmisen osassa ja Anja Snellmanin Ivana B:ssä. Teoksessa Taide ja maailma. Toimittaneet Elina Arminen, Mika Hallila, Samuli Hägg ja Risto Turunen. Joensuu: University of Eastern Finland, 117–137.

Bennett, Tony & Savage, Mike & Silva, Elizabeth & Warde, Alan & Gayo-Cal, Modesto & Wright, David 2009: Culture, Class, Distinction. London: Routledge.

Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc & Kovala, Urpo 2013: Symbolinen pääoma ja yhteiskuntaluokat. Sosiologia, 50 (2), 87–95 <https://journal.fi/sosiologia/article/view/124069>. Viitattu 23.7.2023.

Bourdieu, Pierre 1977/1972: Outline of a Theory of Practice. (Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie Kabyle, 1972.) Translated by Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre 1984/1979: Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. (La Distinction: Critique sociale du jugement, 1979.) Translated by Richard Nice. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre 1986: The Forms of Capital. Teoksessa Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. Edited by John. G. Richardson. Westport, CT: Greenwood. 241–258.

Chatman, Seymour 2022: On the Formalist-Structuralist Theory of Character. Journal of Literary Semantics, 51(1), 1–23. <https://doi.org/10.1515/jls-2021-2042>. Viitattu 7.11.2023.

Douglas, Mary 2000/1966: Puhtaus ja vaara: Ritualistisen rajanvedon analyysi. (Purity and Danger: An analysis of the concepts of pollution and taboo, 1966.) Kääntäneet Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Jyväskylä: Gummerus.

Durkheim, Émile 1980/1912: Uskontoelämän alkeismuodot: Australialainen toteemijärjestelmä. (Les formes élémentaires de la vie religieuse: Le système totémique en Australie, 1912.) Käänt. Seppo Randell. Helsinki: Tammi.

Erola, Jani 2010: Luokkarakenne ja luokkiin samaistuminen Suomessa. Teoksessa Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa. Toimittanut Jani Erola. Helsinki: Gaudeamus.

Goffman, Erving 1984/1963: Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Harmondsworth: Penguin Books.

Hallila, Mika & Hosiaisuusluoma, Yrjö & Karkulehto, Sanna & Kirstinä, Leena & Ojajärvi, Jussi 2013: Suomen nykykirjallisuus 2: Kirjallinen elämä ja yhteiskunta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Helkama, Klaus 2015: Suomalaisten arvot: Mikä meille on oikeasti tärkeää? Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Helle, Anna 2013: Työ, talous ja tunteet Kari Hotakaisen Ihmisen osassa. Kulttuurintutkimus, 30 (3), 3–14.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2012: Kategoriat, kulttuuri & moraali: Johdatus kategoria-analyysiin. Tampere: Vastapaino.

Juntunen, Heli 2015: Kirjallisuuskritiikkien ja kirjablogien kirjallisuuspuhe. Kari Hotakaisen teosten Juoksuhaudantie, Ihmisen osa, Jumalan sana ja Luonnon laki vastaanotto ammattikritiikeissä ja kirjablogeissa. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/16090> Viitattu 20.7.2023.

Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura 2007: Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa: Nykysukupolven kokemuksia tasa-arvosta. Helsinki: Kirjapaja.

Kahma, Nina 2011: Yhteiskuntaluokka ja maku. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2011:8. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Karvonen, Erkki 1993: Koplataan, koplataan! Eräs muotoilu artikulaatioteoriasta. Tiedotustutkimus 16: 3. 17–30.

Kivistö, Sari & Riikonen, H. K. 2012: Satiiri Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Knuuttila, Seppo 1992: Kansanhuumorin mieli: Kaskut maailmankuvan aineksena. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.

Käkelä-Puumala, Tiina 2014: Persoona, funktio, teksti: Henkilöhahmojen tutkimuksesta. Teoksessa Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä. Toimittaneet Outi Alanko-Kahiluoma ja Tiina Käkelä-Puumala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 240–270.

Laakso, Maria 2014a: Nonsensesta parodiaan, ironiasta kielipeleihin. Monitasoinen huumori ja kaksoisyleisön puhuttelu Kari Hotakaisen Lastenkirjassa, Ritvassa ja Satukirjassa. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9347-8>. Viitattu 17.10.2022

Laakso, Maria 2014b: Kielen etualaistuminen nonsense-tekstin piirteenä Kari Hotakaisen teoksissa Lastenkirja ja Satukirja. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti AVAIN, 1/2014, 23–36. <https://doi.org/10.30665/av.74932>. Viitattu 17.10.2022.

Laakso, Maria 2015: ”Laskutan yksinäisyydestä, lievitän sitä maksua vastaan.” Seksuaalisuus ja ekonomisaatio Kari Hotakaisen romaanissa Huolimattomat. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti AVAIN, 2/2015, 80–95. <https://journal.fi/avain/article/view/74987>. Viitattu 17.10.2023.

Lagerspetz, Olli 2008: Lika: Kirja maailmasta, kodistamme. Käänt. Markus Lång. Helsinki: Multi-kustannus.

Lausti, Marjut 2010: Markkinatalouden vankila ja ostettu ihminen: Kapitalismin, ruumiillisuuden ja vallan teemat Kari Hotakaisen Bronksissa ja Arto Salmisen Kalavaleessa. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-20532>. Viitattu 7.7.2023.

Lummaa, Karoliina 2019: Kuinka lukea jätettä: Pois-halutun aineen olemus ja jäsenyykset Jukka Viikilän runoudessa. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti AVAIN, 16(2), 6–23. <https://doi.org/10.30665/av.85146>. Viitattu 18.10.2022.

Mannevu, Mona 2020: Ihmiskone töissä. Sotienjälkeinen Suomi tehokkuutta tavoittelemassa. Helsinki: Gaudeamus.

Mannevu, Mona 2022: Joutenolon vaarallisuudesta. Historian ja lähitieteiden aikakauslehti Lähihistoria, 1/2022, 121–133. <https://lahihistoria.journal.fi/article/view/125434>. Viitattu 10.10.2023.

Moore, Robert 2008: Capital. Teoksessa Pierre Bourdieu: Key Concepts. Edited by Michael Grenfell. Stocksfield: Acumen.

Morrison, Susan Signe 2015: The Literature of Waste: Material Eco-poetics and Ethical Matter. New York: Palgrave Macmillan.

Ohisalo, Maria & Saari, Juho & Saukko, Emilia 2014: Vuotava haava. Häpeä ja stigma leipäjonossa. Teoksessa Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2000-luvun Suomessa. Toim. Maria Ohisalo ja Juho Saari. Kunnallisan kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 83. Helsinki: KAKS – Kunnallisan kehittämissäätiö. 81–95.

Ojajärvi, Jussi 2016: Luokkakamppailusta ja sen piiloutumisesta kaunokirjallisuuden valossa. Teoksessa Luokan ääni ja hiljaisuus: Yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun alun Suomessa. Toim. Anu-Hanna Anttila, Kati Launis, Ralf Kauranen ja Jussi Ojajärvi. Tampere: Vastapaino. 88–133.

Pihlajamäki, Mirva 2010: Peritekstit ja niiden suhde päätekstiin Kari Hotakaisen teoksessa Iisakin kirkko ja Pauli Kohelon teoksessa Ohessa tilinumeroni. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-20665>. Viitattu 7.7.2023.

Puohiniemi, Martti 2002: Arvot, asenteet ja ajankuva: Opaskirja suomalaisen arkielämän tulkitaan. Vantaa: Limor Kustannus.

Purhonen, Semi & Gronow, Jukka & Heikkilä, Riie & Kahma, Nina & Rahkonen, Keijo & Toikka, Arho 2014: Suomalainen maku: Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen. Helsinki: Gaudeamus.

Pöyry, Sami 2011: "Elämän minä sille möin, en kuolemaa": Postmodernin kapitalismin teemat Kari Hotakaisen romaanissa Ihmisen osa. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-21395>. Viitattu 15.7.2023.

Rimmon-Kenan, Slomith 1995: Kerronta, representaatio, minä. Suom. Auli Viikari. Teoksessa Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta. Toim. Pirjo Lyytikäinen. Helsinki: SKS. 13–34.

Ruonavaara, Hannu 2004: Yhteiskunnan rakenteen näkökulma: Esimerkkinä luokkarakenne. Teoksessa Sosiologisia karttamerkkejä. Toimittaneet Ismo Kantola, Keijo Koskinen ja Pekka Räsänen. Tampere: Vastapaino. 97–116.

Savage, Mike 2000: Class Analysis and Social Transformation. Buckingham: Open University Press.

Schülting, Sabine 2016: Dirt in Victorian Literature and Culture: Writing Materiality. New York and London: Routledge.

Shove, Elizabeth 2003: *Comfort, Cleanliness and Convenience: The Social Organization of Normality*. Oxford and New York: Berg.

Skeggs, Beverly 1997: *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London: Sage.

Skeggs, Beverly 2014/2004: *Elävä luokka. (Class, Self, Culture; 2004)* Käänt. Mikko Jakonen ja Lauri Lahikainen. Tampere: Vastapaino.

Thomson, Patricia 2008: *Field*. Teoksessa Pierre Bourdieu: *Key Concepts*. Edited by Michael Grenfell. Stocksfield: Acumen.

Turunen, Risto 2007: *Menetetyt maailmat. Paremman menneen kaipuu suomalaisessa kirjallisuudessa*. Teoksessa *Menneisyys on toista maata*. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 203–220.

Turunen, Risto 2013: *Matti Virtasen kriisi*. Teoksessa *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Toim. Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä ja Jussi Ojajärvi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 124–126.

Valkonen, Jarno & Pyyhtinen, Olli & Lehtonen Turo-Kimmo & Kinnunen, Veera & Huilaja, Heikki 2019: *Tervetuloa jäteyhteiskuntaan! Aineellisen ylijäämän kanssa eläminen*. Tampere: Vastapaino.

Veblen, Thorstein 2002/1899: *Joutilas luokka. (Alkup. The Theory of the Leisure Class, 1899)*. Suom. Tiina Arppe ja Sulevi Riukulehto. Helsinki: Art House.

Weber, Max 1949: *The Methodology of the Social Sciences*. Translated and Edited by Edward A. Shils and Henry A. Finch. Foreword by Edward A. Shils. New York: The Free Press.

Liitteet

LIITE 1: Myydyimmät kotimaiset ja käännetyt kaunokirjat vuonna 2009. Suomen Kustannusyhdistys ry.

MYYDYMMÄT KOTIMAISET KAUNOKIRJAT VUONNA 2009

(ei pukkareita)

Sija	Kirja	Kustantaja	Myynti kpl
1.	Laila Hirvisaari: Pihkovan kellot	Otava	82 400
2.	Ilkka Remes: Isku ytimeen	WSOY	72 900
3.	Kjell Westö. Älä käy yöhön yksin	Otava	57 600
4.	Jari Tervo: Koljatti	WSOY	53 800
5.	Reijo Mäki: Valkovenäläinen	Otava	50 800
6.	Antti Hyry: Uuni	Otava	40 100
7.	Sofi Oksanen: Puhdistus	WSOY	38 300
8.	Kari Hotakainen: Ihmisen osa	Siltala	30 600
9.	Eppu Nuotio: Varjo	Otava	29 200
10.	Leena Lehtolainen: Henkivartija	Tammi	24 300
11.	Kaari Utrio: Vaitelias perillinen	Tammi	23 500
12.	Arto Paasilinna: Elävänä omissa hautajaisissa	WSOY	22 100
13.	Virpi Hämeen-Anttila: Päivänseisäus	Otava	21 100
14.	Irina Björkman – Heini Kantala (toim.): Muista runolla	Tammi	20 300
15.	Enni Mustonen: Morsiuskesä	Otava	19 600
16.	Heli Laaksonen: Pursu	Otava	19 200
17.	Juha Vuorinen: Painajainen piparitalossa	WSOY	17 400
18.	Matti Rönkä: Tuliaiset Moskovasta	Gummerus	17 000
19.	Pirjo Hassinen: Sano että haluat	Otava	16 300
20.	Henrik Muste – Petri Kaste: Suomen parhaat vitsit 2010	Gummerus	13 700

MYYDYMMÄT KÄÄNNETYT KAUNOKIRJAT VUONNA 2009

(ei pukkareita)

Sija	Kirja	Kustantaja	Myynti kpl
1.	Henning Mankell: Rauhaton mies	Otava	70 100
2.	Dan Brown: Kadonnut symboli	WSOY	67 900
3.	Patricia Cornwell: Scarpetta	Otava	38 500
4.	Carlos Ruiz Zafón: Enkelipeli	Otava	36 200
5.	Mary Higgins Clark: Missä olet nyt?	Tammi	32 600
6.	Anna Jansson: Hylynryöstäjä	Gummerus	30 600
7.	Tess Gerritsen: Voitonmerkki	Otava	28 900
8.	Kate Mosse: Krypta	Otava	28 200
9.	Patricia Cornwell: Silminnäkijä	Otava	23 400
10.	Anna Jansson: Haudankaivaja	Gummerus	21 500
11.	Paulo Coelho: Voittaja on yksin	Bazar	19 600
12.	Leif GW Persson: Ken lohikäärmeen surmaa	Otava	16 400
13.	John Grisham: Avustaja	WSOY	14 600
14.	Stieg Larsson. Miehet jotka vihaavat naisia	WSOY	13 000
15.	Juan Gómez-Jurado: Taivaspaikka	Otava	12 500
16.	Stephen King: Tapahtumapaikkana Duma Key	Tammi	11 400
17.	Nora Roberts: Unelmien voima	Gummerus	11 100
18.	Nora Roberts. Kaukainen unelma	Gummerus	11 100
19.	Danielle Steel: Siskokset	WSOY	9 400
20.	Nora Roberts: Keskipäivän polte	Gummerus	9 400